

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

**Η Κατάσταση Εξαίρεσης του Τζόρτζιο Agamben(2003/2013) και η οπτική
της Εγκληματολογίας**

**The state of exception of Giorgio Agamben (2003/2013) and the view of
Criminology**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μάριος Θ. Αρνιώτης

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Έφη Λαμπροπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπουσα)

Γεώργιος Νικολόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών Ε.Κ.Κ.Ε.

Πνευματικά Δικαιώματα

Copyright © Μάριος Αρνιώτης, 2025

All rights reserves. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας, ολόκληρης ή τμήματός της, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή.....	8
1. Η έννοια της «Κατάστασης Εξαιρέσης» κατά τον Giorgio Agamben	10
1.1 Ιστορικές και θεωρητικές καταβολές: Από τον Carl Schmitt στον Agamben.....	10
1.2 Ορισμός και χαρακτηριστικά της κατάστασης εξαιρέσης κατά τον Agamben.....	12
1.3 Η έννοια της ανάγκης στο πλαίσιο της κατάστασης ανάγκης	15
1.4 «Γομνή ζωή» και βιοπολιτική: ο Homo Sacer στην κατάσταση εξαιρέσης	15
1.5 Συμπερασματικές παρατηρήσεις – η θέση του Agamben σε σχέση με άλλες προσεγγίσεις	17
2. Η κατάσταση εξαιρέσης υπό το πρίσμα της Εγκληματολογίας	19
2.1 Κριτική εγκληματολογία: εξουσία, κράτος και «εξαιρετικά» εγκλήματα	19
2.2 Θεωρίες κοινωνικού ελέγχου και το παράδειγμα της ασφάλειας.....	24
2.3 Ζημιολογία (Zemiology) και κοινωνικές βλάβες πέραν του εγκλήματος	28
2.4 Βιοπολιτική και ποινική κυριαρχία: η διαχείριση πληθυσμών υπό εξαίρεση.....	31
3. Παραδείγματα εφαρμογής της κατάστασης εξαιρέσης στη σύγχρονη ιστορία	33
3.1 ΗΠΑ: Γκουαντάναμο και ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας»	35
3.2 Γαλλία: η παρατεταμένη έκτακτη ανάγκη 2015-2017.....	38
3.3 Αποικιοκρατία και κληρονομιά «νόμων έκτακτης ανάγκης»	41
4. Εγκληματολογική αποτίμηση: συνέπειες και προκλήσεις	43
4.1 Επίδραση στη νομική τάξη και το κράτος δικαίου	43
4.2 Επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα και στις ελευθερίες.....	45
4.3 Προκλήσεις για την εγκληματολογική θεωρία και πρακτική.....	48
4.4 Θωράκιση απέναντι στην “κανονικοποίηση” της εξαιρέσης	49
5. Κριτική των θέσεων του Agamben – Μεταξύ θεωρητικής δύναμης, υπερβολής και επιστημονικών αμφισβητήσεων	52
Συμπεράσματα.....	54
Βιβλιογραφία.....	57
Ελληνόγλωσση	58
Ξενόγλωσση	58

Περίληψη

Η έννοια της «κατάστασης εξαίρεσης», όπως αναπτύχθηκε από τον ιταλό φιλόσοφο Giorgio Agamben, έχει αναδειχθεί σε ένα από τα πλέον σημαντικά θεωρητικά εργαλεία για την κατανόηση των σύγχρονων μορφών κρατικής εξουσίας και διαχείρισης κρίσεων. Η εργασία αυτή επιχειρεί μια ολοκληρωμένη θεωρητική διερεύνηση της κατάστασης εξαίρεσης ως πολιτικής και νομικής συνθήκης, καθώς και την εγκληματολογική αποτίμησή της, με στόχο να εντοπιστούν οι τρόποι με τους οποίους η εξαίρεση τείνει να κανονικοποιείται ως σταθερή μέθοδος διακυβέρνησης. Ιδιαίτερα δε, στο πλαίσιο της παρούσας επικεντρωνόμαστε στη διαδικασία μετασχηματισμού μιας κατάστασης εξαίρεσης από προσωρινή παρέκκλιση, σε δομικό στοιχείο της κρατικής κυριαρχίας και στις εγκληματολογικά συνέπειες αυτής της μεθόδου.

Αρχικά, παρουσιάζεται η θεωρητική συγκρότηση της έννοιας, από τον Carl Schmitt έως τον Agamben, με ανάλυση των βασικών εννοιών όπως το *iustitium*, η «γυμνή ζωή» και ο *Homo Sacer*. Ο Agamben προσεγγίζει την κατάσταση εξαίρεσης ως μια «ζώνη» στην οποία ο νόμος αναστέλλεται, αλλά ταυτόχρονα παραμένει σε ισχύ μέσω αυτής της ίδιας της αναστολής του. Η εργασία δείχνει, πώς αυτή η έννοια συνδέεται με μορφές κρατικής αυθαιρεσίας και πώς διαχέεται σε δημοκρατικά καθεστώτα υπό το πρόσχημα της ανάγκης. Στη συνέχεια, η μελέτη μετατοπίζεται στην εγκληματολογική θεώρηση της κατάστασης εξαίρεσης, εξετάζοντας, πώς η εν λόγω κατάσταση εντάσσεται στο πλαίσιο της κριτικής εγκληματολογίας, της ζημιολογίας και της θεωρίας του κοινωνικού ελέγχου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη βιοπολιτική διάσταση της κρατικής εξουσίας και στη σχέση της με την ποινική κυριαρχία. Η εργασία διερευνά επίσης, το πώς η εγκληματολογική σκέψη μπορεί να ερμηνεύσει την κατάσταση εξαίρεσης όχι μόνο ως νομική παθολογία, αλλά και ως τεχνική κοινωνικού ελέγχου που αναδιαμορφώνει τα όρια μεταξύ νόμιμου και παράνομου.

Η εργασία εξετάζει τρεις χαρακτηριστικές περιπτώσεις εφαρμογής του φαινομένου της κατάστασης εξαίρεσης και συγκεκριμένα: (α) τις ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου και τη λειτουργία του Γκουαντάναμο, (β) τη Γαλλία μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις του 2015 και την παρατεταμένη κατάσταση έκτακτης ανάγκης, και (γ) τις αποικιοκρατικές διοικήσεις όπου η εξαίρεση αποτελούσε διαρκή

μέθοδο διοίκησης. Οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν, πώς η εξαίρεση εργαλειοποιείται για την αναστολή θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Στο τελικό κεφάλαιο, η εργασία επικεντρώνεται στις συνέπειες της κατάστασης εξαίρεσης για την έννομη τάξη και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αναδεικνύοντας την ανάγκη για επιστημονική και κοινωνική εγρήγορση απέναντι στην εντεινόμενη «κανονικοποίηση» της ίδιας της εξαίρεσης. Τέλος, προτείνονται δημοκρατικά αντίβαρα, όπως η ενίσχυση του δικαστικού ελέγχου, η διαφάνεια των κρατικών αποφάσεων και η ενεργός συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών, ως τρόποι ανάσχεσης αυτής της αυταρχικής διολίσθησης.

Λέξεις-Κλειδιά:

Κατάσταση εξαίρεσης, Giorgio Agamben, εγκληματολογία, βιοπολιτική, γυμνή ζωή, κοινωνικός έλεγχος, ανθρώπινα δικαιώματα, ποινική κυριαρχία.

The State of Exception in Giorgio Agamben's Thought: A Criminological Approach

Marios Arniotis

Abstract

The concept of the "state of exception," as developed by the Italian philosopher Giorgio Agamben, has emerged as one of the most significant theoretical tools for understanding modern forms of state power and crisis management. This thesis undertakes a comprehensive theoretical investigation of the state of exception as a political and legal condition, as well as a criminological assessment of it, aiming to identify the ways in which the exception tends to become normalized as a stable method of governance. In particular, this study focuses on the transformation of the state of exception from a temporary deviation into a structural component of sovereign power, and the criminological consequences of this process.

The work begins by presenting the theoretical construction of the concept, from Carl Schmitt to Agamben, analyzing key notions such as *iustitium*, "bare life," and *Homo Sacer*. Agamben approaches the state of exception as a "zone of anomie" in which the law is suspended, yet paradoxically remains in force precisely through this suspension. The thesis demonstrates how this concept is linked to forms of state arbitrariness and how it spreads within democratic regimes under the pretext of necessity.

Subsequently, the study shifts to a criminological perspective on the state of exception, exploring how it fits within the frameworks of critical criminology, zemiology, and theories of social control. Particular emphasis is placed on the biopolitical dimension of state power and its relationship to penal sovereignty. The thesis also investigates how criminological thought can interpret the state of exception not only as a legal pathology but also as a technique of social control that reshapes the boundaries between legality and illegality.

The theoretical framework is illustrated through three key case studies: (a) the United States after September 11 and the operation of the Guantánamo Bay detention regime; (b) France following the 2015 terrorist attacks and the prolonged state of emergency; and (c) colonial administrations where the exception functioned as a permanent mode of rule. These cases reveal how the exception is instrumentalized to suspend fundamental rights.

In the final chapter, the thesis focuses on the consequences of the state of exception for legal order and human rights, highlighting the urgent need for scientific and societal vigilance in the face of its growing normalization. Finally, it proposes democratic safeguards—such as strengthening judicial oversight, ensuring transparency in state decisions, and fostering active civil society participation—as necessary measures to counter this authoritarian drift.

Keywords:

State of exception, Giorgio Agamben, criminology, biopolitics, bare life, social control, human rights, sovereign power

Εισαγωγή

Η έννοια της «κατάστασης εξαίρεσης» (*stato di eccezione*), όπως τη διατύπωσε ο φιλόσοφος Giorgio Agamben, έχει αναδειχθεί σε ένα από τα πιο επίκαιρα και αμφιλεγόμενα θεωρητικά εργαλεία για την κατανόηση του σύγχρονου κράτους και της χρήσης έκτακτων εξουσιών. Σύμφωνα με τον Agamben, ζούμε πλέον σε μια «μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης», στο πλαίσιο της οποίας το έκτακτο καθεστώς τείνει να καταστεί ο κανόνας. Ιδίως μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, πολλές δημοκρατικές κυβερνήσεις προσέφυγαν στη λήψη έκτακτων μέτρων, που παρακάμπτουν τις συνήθεις νομικές εγγυήσεις, δημιουργώντας μια γκρίζα ζώνη μεταξύ νόμου και αυθαίρετης εξουσίας. Η εξέλιξη αυτή έχει τροφοδοτήσει προβληματισμούς τόσο στη νομική θεωρία όσο και στην εγκληματολογία, οι οποίοι συνδέονται τόσο με τα λεπτά όρια μεταξύ της νομιμότητας και του αυταρχισμού, στην περίπτωση που η εκάστοτε έκτακτη συνθήκη λαμβάνει μονιμότερο χαρακτήρα, όσο και με τις επιπτώσεις στην έννομη τάξη, στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην ίδια τη μελέτη του εγκλήματος στο πλαίσιο της επιστήμης της εγκληματολογίας.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μια εκτενή διερεύνηση της κατάστασης εξαίρεσης, όπως την ανέλυσε ο Agamben, σε συνδυασμό με μια κριτική αξιολόγηση από την οπτική της εγκληματολογίας. Έτσι, αρχικά θα παρουσιαστεί αναλυτικά η έννοια της κατάστασης εξαίρεσης, και ειδικότερα οι ιστορικές καταβολές της, το σχετικό θεωρητικό πλαίσιο και η ερμηνεία, που απέδωσε σε αυτήν ο Agamben. Συγκεκριμένα θα εξεταστεί, πώς ο Agamben, έχοντας ως έρεισμα τις απόψεις του Carl Schmitt αλλά και του Walter Benjamin, ορίζει την κατάσταση εξαίρεσης ως μια ζώνη ανομίας, στο πλαίσιο της οποίας ο νόμος βρίσκεται σε αναστολή και ταυτόχρονα παραμένει «σε ισχύ», μέσω της ίδιας του της αναστολής εφαρμογής, αφού αφενός μεν δεν καταργείται, αλλά μόνο η εφαρμογή του διακόπτεται προσωρινά και αφετέρου δε, δεν παραβιάζεται, καθώς έχει ήδη προβλεφθεί ότι η ισχύ του θα ανασταλεί προσωρινά. Θα δοθεί έμφαση στις βασικές συνιστώσες της θεωρίας του, όπως η έννοια της «γυμνής ζωής» (*bare life*) και η σχέση μεταξύ κυρίαρχου και έκτακτου νόμου.

Εν συνεχεία, το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης θα μεταφερθεί στο πεδίο της εγκληματολογίας, μέσω της διερεύνησης της σχέσης της κατάστασης εξαίρεσης με κεντρικές εγκληματολογικές θεωρίες και έννοιες, όπως είναι η κριτική

εγκληματολογία και οι θεωρίες κρατικής εξουσίας, η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου, η σύγχρονη προβληματική της ζημιολογίας (zemiology) που εστιάζει στις κοινωνικές βλάβες, τις αντιλήψεις της βιοπολιτικής και της κρατικής κυριαρχίας στο πεδίο του ποινικού δικαίου, καθώς και στο δόγμα του «δικαίου του εχθρού». Από την εν λόγω διερεύνηση, αναδεικνύεται ο τρόπος ερμηνείας της εγκληματολογίας για το φαινόμενο της κατάστασης εξαίρεσης, η οποία δεν γίνεται αντιληπτή μόνο ως μια νομική ανωμαλία, αλλά και ως ένας μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου και φαινόμενο που αναδιαμορφώνει τα όρια μεταξύ νόμιμου και παράνομου, επαναπροσδιορίζοντας την έννοια του εγκλήματος και της κρατικής βίας (Hillyard & Tombs, 2007, σελ. 14).

Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο, θα γίνει λόγος για συγκεκριμένα παραδείγματα εφαρμογής της κατάστασης εξαίρεσης στο πλαίσιο σύγχρονων κοινωνιών, με συγκεκριμένες αναφορές στο καθεστώς που επικράτησε στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, με τη δημιουργία του καθεστώτος του Γκουαντάναμο και τη λήψη αντιτρομοκρατικών μέτρων, στο πλαίσιο που κυριάρχησε στη Γαλλία μετά τις επιθέσεις του 2015 και η χρονική επέκτασή της, ενώ ταυτόχρονα θα αναζητηθούν και οι ιστορικές διαστάσεις του φαινομένου της έκτακτης ανάγκης στις περιόδους της αποικιοκρατίας.

Παράλληλα, στο τέταρτο κεφάλαιο, επιχειρείται μια εγκληματολογική αποτίμηση των συνεπειών και προκλήσεων, που απορρέουν από το καθεστώς της κατάστασης εξαίρεσης, αφού διερευνάται, πώς το καθεστώς εξαίρεσης επηρεάζει τη έννομη τάξη και το κράτος δικαίου, υπονομεύοντας τη διάκριση των εξουσιών και τον δικαστικό έλεγχο, καταστέλλοντας παράλληλα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες. Με τον τρόπο αυτό και δια της θέσεώς μας, αναζητείται, πώς η εγκληματολογική σκέψη καλείται να ανταποκριθεί: από την ανάπτυξη του πεδίου των κρατικών εγκλημάτων και της «εγκληματολογίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», μέχρι την υιοθέτηση μιας προοπτικής ζημιολογίας που αναδεικνύει τις κοινωνικές ζημίες, πέραν του νομικού ορισμού του εγκλήματος. Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, θα γίνει αναφορά σε ορισμένες από τις σημαντικότερες θεωρητικές και επιστημονικές κριτικές που έχουν διατυπωθεί απέναντι στις θέσεις του Agamben.

1. Η έννοια της «Κατάστασης Εξαίρεσης» κατά τον Giorgio Agamben

1.1 Ιστορικές και θεωρητικές καταβολές: Από τον Carl Schmitt στον Agamben

Η ιδέα ότι ο κυρίαρχος μπορεί να αναστείλει τη νομιμότητα σε περιόδους κρίσης, έχει βαθιές ρίζες στη νομική και πολιτική θεωρία. Ο Γερμανός νομικός Carl Schmitt διατύπωσε στο έργο Πολιτική Θεολογία (1922) το περίφημο αξίωμα: «Κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης (Ausnahmezustand)». Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Schmitt, σε στιγμές υπαρξιακής απειλής για το κράτος, ο κυρίαρχος, δύναται να θέσει σε καθεστώς αναστολής το σύνολο της έννομης τάξης, προκειμένου να αποκαταστήσει την τάξη (Apatinga, 2017, σελ. 109). Με τον τρόπο αυτό, η κατάσταση έκτακτης ανάγκης κατά τον Schmitt δεν είναι απλώς μια νομική έννοια, αλλά η ύστατη έκφραση της κυριαρχίας, αφού ο κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει, τότε οι κανονικοί νόμοι δεν εφαρμόζονται, ελέγχοντας με τον τρόπο αυτό κατά τρόπο απόλυτο τη λειτουργία του κράτους (Fontana, 1999, σελ. 1515).

Στο ίδιο έργο του, ο Schmitt ανέλυσε δύο βασικές μορφές δικτατορικής εξαίρεσης. Η πρώτη είναι η επιτροπική δικτατορία (commissarial dictatorship), στο πλαίσιο της οποίας η εφαρμογή του νόμου αναστέλλεται προσωρινά, προκειμένου να αποκατασταθεί η κανονικότητα. Στην περίπτωση αυτή, η αναστολή είναι προσωρινή και η συνταγματική τάξη επιβιώνει ως *lex superior*, δηλαδή ως νόμος αυξημένης τυπικής ισχύος. Η δεύτερη μορφή είναι η κυριαρχική δικτατορία (sovereign dictatorship), στο πλαίσιο της οποίας καταλύεται η προϋπάρχουσα έννομη τάξη, με αποτέλεσμα ο κυρίαρχος να ασκεί συντακτική εξουσία εκ του μηδενός, όπως συνήθως συμβαίνει κατά τη διάρκεια επαναστατικών περιόδων (Apatinga, 2017, σελ. 110). Και στις δύο περιπτώσεις, κατά τον Schmitt, η νομική τάξη διαφυλάσσεται, ακόμη και δια της αναστολής εφαρμογής του νόμου, αφού στη μεν πρώτη περίπτωση της επιτροπικής δικτατορίας η αναστολή είναι νόμιμη, βρίσκοντας έρεισμα στις διατάξεις του εκάστοτε ισχύοντος συνταγματικού κειμένου, στη δε δεύτερη της κυριαρχικής δικτατορίας μέσω της δημιουργίας μιας νέας έννομης τάξης, που γεννιέται από την πράξη κυριαρχίας. Έτσι, ο Schmitt θεωρεί ότι μέσω της εξαίρεσης η έννομη τάξη αυτοσυντηρείται, αφού βρίσκει νομιμοποίηση μέσω της επιβολής της κρατικής βίας (δια της θέσπισης και εφαρμογής στρατιωτικών νόμων και σχετικών

διαταγμάτων), η οποία με τη σειρά της αντιμετωπίζεται ως μέσο σωτηρίας της έννομης τάξης.

Οι απόψεις αυτές του Schmitt, οι οποίες διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας παραγμένης περιόδου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, άσκησαν σημαντική επιρροή στους διανοητές της εποχής του, πλην όμως, αποτέλεσαν και αντικείμενο δριμείας κριτικής, ιδίως μεταπολεμικά, λόγω της κατάχρησης των έκτακτων εξουσιών από απολυταρχικά καθεστώτα. Για παράδειγμα, το ναζιστικό καθεστώς στηρίχθηκε σε μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης από το 1933 ως το 1945. Συγκεκριμένα, ο Χίτλερ επικαλέστηκε το διάταγμα περί προστασίας του λαού και του κράτους μετά τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ το 1933, αναστέλλοντας επ' αόριστον βασικά δικαιώματα, με αποτέλεσμα ολόκληρο το Τρίτο Ράιχ να χαρακτηριστεί ως ένα συνεχές καθεστώς εξαίρεσης διάρκειας δώδεκα ετών (Apatinga, 2017, σελ. 110). Αυτή η ιστορική εμπειρία ανέδειξε τους κινδύνους της θεωρίας του Schmitt, αφού εμφιλοχωρεί ο κίνδυνος η εξαίρεση να μετατραπεί από προσωρινό μέτρο σε μόνιμο καθεστώς αυθαιρεσίας, καταλύοντας τη δημοκρατική τάξη αντί να την προστατεύει.

Ο Agamben επανέρχεται σε αυτά τα ζητήματα με φόντο όχι μόνο το παρελθόν, αλλά και τις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, επιχειρώντας μια μετατόπιση σε σχέση με τις απόψεις του Schmitt. Ειδικότερα, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Schmitt έτεινε να νομιμοποιήσει την κατάσταση εξαίρεσης μέσω της θεωρίας της κυριαρχίας, ο Agamben υποστηρίζει ότι η κατάσταση εξαίρεσης συνιστά ακριβώς μια ζώνη, όπου νόμος και μη-νόμος συγχέονται πλήρως. Έτσι, κεντρική θέση στη θεωρία του Agamben καταλαμβάνει η έννοια του κυρίαρχου, η οποία προσεγγίζεται όχι απλώς ως νομική ή πολιτική ιδιότητα, αλλά ως το κατεξοχήν σημείο τομής μεταξύ δικαίου και ανομίας. Σε αντίθεση με τον Schmitt, για τον οποίο η κυριαρχία είναι πρωτίστως θεσμική και θεολογική, ο Agamben βλέπει τον κυρίαρχο ως εκείνον που κινείται εντός και εκτός του δικαίου ταυτοχρόνως (Agamben, 2005, σ. 15), αφού είναι το υποκείμενο που εγκαθιστά την εξαίρεση από τον νόμο, δίχως όμως να αποχωρεί πλήρως από αυτόν. Ο κυρίαρχος δεν είναι απλώς αυτός που κυβερνά αλλά εκείνος που καθιστά δυνατή τη μετάβαση από τη δικαϊκή τάξη στην κατάσταση ανομίας, εγκαθιστώντας τον χώρο στον οποίο η «γυμνή ζωή» τίθεται εκτός προστασίας, ενώ ταυτόχρονα παραμένει εντός της πολιτικής κοινότητας. Το παράδοξο αυτό καθιστά την κυριαρχία

στον Agamben μια πράξη παραγωγής χώρου, όπου το εντός και το εκτός συνυπάρχουν μέσω του αποκλεισμού. Η κυριαρχία, επομένως, δεν ασκείται μόνο μέσω της επιβολής του νόμου, αλλά κυρίως μέσω της εξαίρεσης από αυτόν, λειτουργώντας ως μηχανισμός που «παράγει την καθαρή δυνατότητα του να σκοτώσεις χωρίς να διαπράττεις φόνο» (Agamben, 1998, σ. 83).

1.2 Ορισμός και χαρακτηριστικά της κατάστασης εξαίρεσης κατά τον Agamben

Στο έργο του *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ο Agamben διερευνά σε βάθος τις ιστορικές και θεωρητικές πτυχές αυτού του φαινομένου. Βασική του θέση είναι ότι η κατάσταση εξαίρεσης έχει εξελιχθεί πλέον στο κυρίαρχο παράδειγμα διακυβέρνησης στη σύγχρονη πολιτική. Με άλλα λόγια, αυτό που κάποτε θεωρείτο ένα προσωρινό, έκτακτο μέτρο, τείνει σήμερα να γενικευτεί ως τεχνική διακυβέρνησης. Αυτός ο μετασχηματισμός, δηλαδή η μετατροπή της εξαίρεσης σε κανόνα, απειλεί να μεταβάλει ριζικά τη διάκριση μεταξύ δημοκρατίας και απολυταρχίας. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, στην εποχή του «παγκόσμιου εμφυλίου πολέμου» η κατάσταση εξαίρεσης παρουσιάζεται ολοένα και περισσότερο ως το κατώφλι της απροσδιοριστίας ανάμεσα στη δημοκρατία και την απολυταρχία (Agamben, 2007, σελ. 14).

Ο Agamben ξεκινά την ανάλυσή του, επισημαίνοντας μια θεμελιώδη αμφισημία που συναρτάται με την έννοια της εξαίρεσης, αφού πρόκειται για ένα φαινόμενο που φαίνεται να βρίσκεται ταυτόχρονα εντός και εκτός του νομικού πλαισίου. Όπως μάλιστα υποστηρίζει, ως κατάσταση εξαίρεσης, χαρακτηρίζεται «η νόμιμη μορφή αυτού που δεν μπορεί να έχει νόμιμη μορφή» (Agamben, 2020) Για να φωτίσει αυτή την αμφισημία, ο Agamben εξετάζει δύο αντίθετες «σχολές σκέψης» αναφορικά με το καθεστώς της εξαίρεσης.

Έτσι, από τη μία πλευρά, ο Agamben υποστηρίζει ότι κατά μία άποψη, η κατάσταση εξαίρεσης συνιστά μέρος του δικαίου, ότι δηλαδή το ίδιο το δίκαιο προβλέπει τη δυνατότητα αναστολής του σε περιόδους ανάγκης. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάγκη θεωρείται μια αυτόνομη πηγή δικαίου, όπως υποστηριζόταν στο ρωμαϊκό δίκαιο, κατά το οποίο η κατάσταση ανάγκης δημιουργεί δίκαιο (*necessitas legem non habet*). Πράγματι, πολλά σύγχρονα συντάγματα και διεθνείς συμβάσεις (με χαρακτηριστικό παράδειγμα το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων

του Ανθρώπου) περιλαμβάνουν ρήτρες έκτακτης ανάγκης, δυνάμει των οποίων είναι επιτρεπτή η αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων, όταν απειλείται η εθνική ασφάλεια. Αυτή η οπτική ουσιαστικά εντάσσει την εξαίρεση στο θετικό δίκαιο, ως αναγκαίο εργαλείο και μέσο για τη σωτηρία του κράτους. Όπως σχολιάζει ο Hickman (2005, σελ. 655), με βάση αυτή τη θεώρηση καταλήγουμε σε ένα διπλοεπίπεδο συνταγματικό σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου το κράτος παραμένει μεν νομικά οργανωμένο, αλλά ταυτόχρονα δε, δύναται να περιορίζει ή ακόμα και να καταλύει προσωρινά θεμελιώδη δικαιώματα, χωρίς να θεωρείται έκνομο.

Στον αντίποδα, ο Aratinga (2017, σελ. 109), υποστηρίζει την άποψη ότι η κατάσταση εξαίρεσης είναι κάτι εξ ορισμού εξωνομικό, ουσιαστικά δηλαδή μια κατάσταση, που κείται εκτός του δικαίου. Από αυτή τη σκοπιά, η συνταγματική πρόβλεψη για κατάσταση ανάγκης δεν είναι παρά η παραδοχή ότι υπάρχουν όρια στη συνταγματική ισχύ, με δεδομένο ότι, μπροστά σε υπέρτατες απειλές, «κανένας συνταγματικός φραγμός δεν μπορεί συνετά να τεθεί στην εξουσία που επιφορτίζεται με τη σωτηρία του έθνους» (Aratinga, 2017, σελ. 110). Με τον τρόπο αυτό, κάθε προσπάθεια ελέγχου και περιορισμού των εξουσιών της εκτελεστικής εξουσίας σε περιόδους κρίσης και έντονης κοινωνικής ή πολιτικής αναταραχής θεωρείται μάταιη, καθώς κάθε απόπειρα δικαστικού ελέγχου θα παρεμπόδιζε τις προσπάθειες σωτηρίας και τελικώς θα έθετε σε μεγαλύτερο κίνδυνο το κοινωνικό σύνολο. Εν προκειμένω λοιπόν, η εξαίρεση εκλαμβάνεται ως καθαρά πολιτική απόφαση, στο πλαίσιο της οποίας το δίκαιο αναστέλλεται πλήρως και η σωτηρία του κράτος και εν γένει του κοινωνικού συνόλου, τίθεται υπεράνω της νομιμότητας.

Σύμφωνα με τον Humphreys (2006, σελ. 680), ο Agamben παίρνει σαφείς αποστάσεις και από τις δύο οπτικές, υποστηρίζοντας ότι αμφότερες αποτυγχάνουν να περιγράψουν την πραγματικότητα της κατάστασης εξαίρεσης, διότι προσπαθούν να την κατατάξουν είτε εντός είτε εκτός του δικαίου, ενώ στην πραγματικότητα η εξαίρεση είναι ακριβώς η κατάσταση εκείνη, που θολώνει αυτή τη διάκριση. Όπως χαρακτηριστικά διαπιστώνει μάλιστα, η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι ούτε ξένη ούτε οικεία με το δίκαιο, αφού στην πραγματικότητα συνιστά μια ζώνη αδιαφορίας, στο πλαίσιο της οποίας το μέσα και το έξω δεν διακρίνονται μεταξύ τους και είναι απλώς ακαθόριστα και σε κατάσταση σύγχυσης. Έτσι, η κατάσταση ανάγκης είναι ουσιαστικά ένα παράδοξο του δικαίου, δηλαδή μια ανομία εντός της έννομης τάξης

(Humphreys, 2006, σελ. 680). Ο νόμος αναστέλλεται, αλλά εξακολουθεί να ασκεί ισχύ μέσω αυτής της ίδιας της αναστολής του.

Ο Agamben συνοψίζει το παράδοξο, διερωτώμενος πώς είναι δυνατόν μια ανομία να εγγράφεται στην έννομη τάξη, απαντώντας στο ερώτημα αυτό ότι κατά τη γνώμη του, στην κατάσταση εξαίρεσης υφίσταται ένα πλάσμα δικαίου, μέσω του οποίου το δίκαιο επιχειρεί να προσεταιριστεί την ανομία και κατά το οποίο ο νόμος διατηρείται σε ισχύ μέσω της ίδιας της αναστολής (Agamben, 2005, σελ. 20). Πρόκειται για ένα κενό περιεχομένου δίκαιο, αφού ο τύπος του νόμου παραμένει αλλά το ουσιαστικό του περιεχόμενο (οι κανονιστικές εγγυήσεις και περιορισμοί) έχει εκλείψει. Έτσι, κατά τον Agamben, η κατάσταση ανάγκης συνιστά μια «ζώνη ανομίας» ή «ζώνη αδιαφορίας», όπου οι έννοιες της νομιμότητας και της παρανομίας χάνουν τη διακριτότητά τους. Με άλλους όρους, γεγονός (βία, ανάγκη) και δίκαιο συγχωνεύονται σε ένα απροσδιόριστο, ακαθόριστο, αλλά και αδιάσπαστο σύνολο.

Μια ιστορική αναφορά που χρησιμοποιεί ο Agamben για να φωτίσει την έννοια είναι ο ρωμαϊκός όρος *iustitium*. Στο Ρωμαϊκό δίκαιο, το *iustitium* δήλωνε την παύση του δικαίου σε περιόδους έκτακτης ανάγκης (π.χ. όταν η Σύγκλητος κήρυττε δια ενός *senatus consultum ultimum*, ήτοι δια ενός ύστατου δόγματος Συγκλήτου ότι η πατρίδα κινδυνεύει). Κατά τη διάρκεια του *iustitium* αναστέλλοντο οι συνήθειες διαδικασίες της πολιτείας, χωρίς όμως να καταλύεται το πολίτευμα. Ο Agamben θεωρεί το *iustitium* ως το πρωταρχικό ιστορικό παράδειγμα της κατάστασης, η οποία δεν λαμβάνει την έννοια της κατάλυσης και ανατροπής του πολιτεύματος, αλλά αντιμετωπίζεται ως μια κενή ζώνη, όπου ο νόμος παύεται προσωρινά. Αυτό ακριβώς το στοιχείο της προσωρινότητας διαφοροποιεί την εξαίρεση από την κλασική έννοια της δικτατορίας, αφού δεν συνιστά μορφή πλήρους εξουσίας του ηγέτη – αρχηγού του κράτους, αλλά μόνο μια μορφή προσωρινής κένωσης της έννομης τάξης.

Συνοψίζοντας, για τον Agamben, κατάσταση εξαίρεσης είναι η κατάσταση κατά την οποία η έννομη τάξη αναστέλλεται βάσει απόφασης του κυρίαρχου, δημιουργώντας ένα χώρο όπου οι νομικοί κανόνες δεν ισχύουν, αλλά παρά ταύτα η κρατική εξουσία ενεργεί νομίμως εντός του πολιτεύματος, το οποίο δεν καταλύεται. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα σχήμα αντίφασης νομιμοποιημένης ανομίας ή νομοθετημένης έκτακτης αυθαιρεσίας. Ο ίδιος ο Agamben διατυπώνει την άποψη ότι η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι κατάσταση δικαίου, αλλά χώρος χωρίς νόμο. Έτσι,

η κατάσταση ανάγκης δεν ταυτίζεται με μια τυπική δικτατορία (όπου οι νόμοι συνεχίζουν να υφίστανται, έστω απολυταρχικά), αφού στο πλαίσιο αυτής ο νόμος απολύει το περιεχόμενό του.

1.3 Η έννοια της ανάγκης στο πλαίσιο της κατάστασης ανάγκης

Η κατανόηση της έννοιας της ανάγκης αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο, προκειμένου να καταστεί κατανοητό πότε είναι επιβεβλημένη, εντός της έννομης τάξης, η κήρυξη της κατάστασης ανάγκης. Σε μια προσπάθεια αποκρυστάλλωσης της έννοιας, ο Agamben αναφέρεται αφενός στον αρχαίο Ρωμαίο αυτοκράτορα Γρατιανό, ο οποίος υποστήριζε ότι πολλά στον νόμο γίνονται εξ ανάγκης και αφετέρου στον Ιταλό ιερέα της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας Τομμάζο, ο οποίος στο έργο του *Summa theologica*, αναφερόταν στη δυνατότητα του ηγεμόνα να εξαιρείται από το πεδίο του νόμου, θεωρώντας ότι η έννοια της εξαίρεσης συμπεριλαμβάνεται εντός της έννοιας της κατάστασης ανάγκης. Κατά τον Agamben, ωστόσο, η ανάγκη δεν αποτελεί πηγή του δικαίου, ούτε και αναστέλλει τον νόμο, αλλά μόνο διασαφηνίζει σε ποιες περιπτώσεις ο νόμος δεν δύναται να εφαρμοστεί.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων έννομων τάξεων, η ανάγκη εμφανίζεται ως νομική κατάσταση και έσχατο έρεισμα του νόμου σε καταστάσεις εξαίρεσης, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες εκδίδονται από την εκτελεστική εξουσία διατάγματα με ισχύ νόμου, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε διαδικασίες, που υπό φυσιολογικές συνθήκες θα θεωρούνταν έκνομες, μετατρέπονται σε δίκαιο, την ίδια στιγμή που η εφαρμογή του προϊσχύσαντος δικαίου αναστέλλεται. Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της ανάγκης παραμένει υποκειμενική, αφού συνδέεται με τον εκάστοτε σκοπό που καλείται να εξυπηρετήσει.

1.4 «Γυμνή ζωή» και βιοπολιτική: ο Homo Sacer στην κατάσταση εξαίρεσης

Η έννοια της «γυμνής ζωής» (bare life, στα λατινικά *nuda vita*) αποτελεί κεντρικό άξονα στη σκέψη του Agamben και συνδέεται άρρηκτα με την κατάσταση εξαίρεσης. Ο όρος προέρχεται από το έργο του *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (1995, σελ. 35), όπου ο Agamben, επηρεασμένος από τον Michel Foucault, αναλύει την βιοπολιτική διάσταση της κυριαρχίας (Apatinga, 2017, σελ. 111). Σύμφωνα με τον Apatinga (2017, σελ. 111), ως γυμνή χαρακτηρίζεται η ανθρώπινη ζωή αυτή

καθεαυτή, απογυμνωμένη από πολιτικά και νομικά χαρακτηριστικά. Είναι η ζωή που δεν προστατεύεται από τον νόμο, αλλά ταυτόχρονα υπόκειται απολύτως στην ισχύ του νόμου ως προς την δυνατότητα αφαίρεσής της. Ο κλασικός αρχέτυπος του homo sacer στη ρωμαϊκή αρχαιότητα ήταν εκείνος ο εξοβελισμένος άνθρωπος, που λόγω της εκ μέρους του τέλεσης κάποιου εγκλήματος, μπορούσε να φονευθεί ατιμωρητί (η ζωή του δεν είχε αξία στα μάτια του νόμου), αλλά δεν μπορούσε να θυσιαστεί σε τελετές, με αποτέλεσμα τελικώς να βρίσκεται σε μια περίεργη ζώνη μεταξύ πολιτών και εχθρών, εντός και εκτός της έννομης κοινότητας (Agamben, 1995, σελ. 37). Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τον Agamben, η έννοια του homo sacer δεν λαμβάνει θετική χροιά, αλλά στον αντίποδα παρουσιάζει ένα πρόσωπο, που έχει τεθεί ταυτόχρονα εκτός του ανθρώπινου και του θεϊκού κόσμου, με αποτέλεσμα η ζωή του να είναι αποσπασμένη και από τους δύο αυτούς κόσμους. Η έννοια, δηλαδή, της ιερότητας του προσώπου αυτού συναρτάται με την απογύμνωση της ύπαρξής του από κάθε έννοια πολιτικής και θρησκευτικής κοινότητας.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνιών, κατά τον Agamben, ο χώρος όπου παράγεται η γυμνή ζωή είναι ακριβώς η κατάσταση εξαίρεσης. Όταν ο νόμος αναστέλλεται για μια κατηγορία ανθρώπων, αυτοί κατ' ουσίαν μετατρέπονται σε μια μορφή «γυμνής ζωής», αφού χάνουν την προστασία των δικαιωμάτων τους και καθίστανται έκθετοι στη βία του κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναφέρει ο Agamben είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα οποία θεωρεί ως τον κατεξοχήν χώρο εξαίρεσης, επειδή άνθρωποι στερούνται κάθε νομικής προστασίας και μπορούν να φονευθούν χωρίς συνέπειες, έχοντας περιέλθει στο καθεστώς της γυμνής ζωής (Aratinga, 2017, σελ. 110). Αντίστοιχα, σε σύγχρονα παραδείγματα όπως το Γκουαντάναμο, οι κρατούμενοι «εχθρικοί μαχητές» βρίσκονται σε μια τέτοια κατάσταση, αφού δεν αντιμετωπίζονται ούτε ως κοινοί κατηγορούμενοι με δικαιώματα στο πλαίσιο μιας νόμιμης ποινικής διαδικασίας, ούτε όμως και ως αιχμάλωτοι πολέμου, που προστατεύονται νομικά από τις Συμβάσεις της Γενεύης. Με αυτόν τον τρόπο είναι νομικά ανύπαρκτοι, κρατούμενοι επ' αόριστον, χωρίς δικαίωμα προσφυγής κατά των αποφάσεων της κράτησής τους και ουσιαστικά τοποθετημένοι εκτός του πεδίου του νόμου. Έτσι, κατά τον Agamben στο Γκουαντάναμο, η γυμνή ζωή φτάνει στο απόγειο της απροσδιοριστίας της.

Αυτή η διάσταση της κατάστασης εξαίρεσης σημαίνει ότι το κράτος, μέσω της κυριαρχικής του απόφασης, διαχωρίζει ενεργά ποιό ανήκουν στην πολιτική κοινότητα με πλήρη δικαιώματα και ποιό εκπίπτουν στη φυσική τους μόνο ύπαρξη, χωρίς προστασία. Η εξουσία επί της ζωής και του θανάτου, δηλαδή η εξουσία του κράτους να εξαιρέσει ορισμένα πρόσωπα από κάθε δικαιοῦκό καθεστῶς είναι για τον Agamben ο πυρήνας της κυριαρχίας (Vaughan-Williams, 2009, σελ. 731). Ὅπως συνοψίζει ο Agamben (2007, σελ. 13), ο σύγχρονος ολοκληρωτισμός μπορεί να οριστεί ως η εγκαθίδρυση, μέσω της κατάστασης εξαίρεσης, ενός εμφύλιου πολέμου που επιτρέπει τη φυσική εξολόθρευση ολόκληρων κατηγοριῶν πολιτῶν, οι οποίοι για κάποιο λόγο δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο πολιτικό σύστημα. Η έννοια του νομικού εμφύλιου πολέμου υποδηλώνει ακριβῶς ότι στο καθεστῶς εξαίρεσης το κράτος κηρύσσει έναν ιδιότυπο πόλεμο εναντίον εσωτερικῶν εχθρῶν (πολιτικῶν αντιπάλων, μειονοτήτων) υπό το ἔνδυμα της νομιμότητας.

1.5 Συμπερασματικές παρατηρήσεις – η θέση του Agamben σε σχέση με άλλες προσεγγίσεις

Ο Agamben, μέσα από την ἀνάλυσή του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κατάσταση εξαίρεσης είναι ἓνα μόνιμο υπόστρωμα της δυτικής πολιτικής και ὄχι απλῶς μια περιστασιακή παρέκκλιση. Μάλιστα, εντοπίζει ιστορικά την ἀπαρχή αυτής της κανονικοποίησης της εξαίρεσης στην ἀρχή του 20οῦ αἰῶνα, θεωρώντας ότι ἤδη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ἔπειτα, οι ευρωπαϊκές χώρες ἔμαθαν να κυβερνοῦν μέσω ἐκτάκτων μέτρων. Η τάση αυτή ἐνδεχομένως οφείλεται στην ἐμπειρία του πολέμου, που ὡδήγησε σε μια ἀντιδημοκρατική, ἀυταρχική στροφή, στο πλαίσιο της οποίας η μόνιμη κατάσταση ἐκτακτης ἀνάγκης ἔγινε ἐργαλεῖο διακυβέρνησης.

Ὡστόσο, ο ἴδιος ἀναγνωρίζει ότι αυτό το σχῆμα εἶχε διαμορφωθεί και ἐκτός Ευρώπης, στις ἀποικίες, ἀφού οι ἀποικιοκρατικές διοικήσεις συχνά λειτουργούσαν ἐξαρχῆς σε καθεστῶς εξαίρεσης, κυβερνῶντας πληθυσμούς με ἐκτακτες ἐξουσίες, οι οποίοι στερούνταν των δικαιωμάτων που ἀναγνωρίζονταν στους πολίτες της μητρόπολης. Ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ο μελετητής John Reynolds (2010, σελ. 4), στην ἀποικιοκρατία η ἐκτακτη ἀνάγκη λειτούργησε ως μόνιμη τεχνική διακυβέρνησης και μάλιστα ἦταν ἐνσωματωμένη στην καθημερινή διοίκηση των ἀποικιών. Αυτό σημαίνει ότι η «γενίκευση του παραδείγματος της ἀσφάλειας» που περιγράφει ο

Agamben για τα σύγχρονα κράτη έχει τις ρίζες της σε πρακτικές άσκησης εξουσίας που δοκιμάστηκαν σε άνισα καθεστώτα κυριαρχίας (π.χ. Βρετανική Ινδία, Γαλλικό Αλγέρι), πριν επιστρέψουν στην «καρδιά» των συνταγματικών δημοκρατιών.

Η θεωρία του Agamben δεν έμεινε χωρίς κριτική. Κάποιοι νομικοί και φιλόσοφοι θεώρησαν την προσέγγισή του, υπερβολικά απαισιόδοξη και γενικευτική. Για παράδειγμα, του έχει αποδοθεί η μομφή ότι συγχέει διαφορετικές καταστάσεις, αφού δεν συνιστά κάθε εφαρμογή έκτακτου μέτρου ισοδύναμη πρακτική με τα ναζιστικά στρατόπεδα ή τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Επιπλέον, έχει επισημανθεί ότι η σύγχρονη συνταγματική τάξη διαθέτει μηχανισμούς για να περιορίζει και να ελέγχει τις έκτακτες εξουσίες της εκτελεστικής εξουσίας, εφόσον για παράδειγμα, υφίστανται αυστηρά χρονικά όρια στις καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, απαιτείται κοινοβουλευτική έγκριση για τη λήψη κάθε μέτρου έκτακτης ανάγκης (Humphreys, 2006, σελ. 677). Κατά την οπτική αυτή, η κατάσταση εξαίρεσης ως νομικό καθεστώς μπορεί να είναι αναγκαία και ωφέλιμη, εφόσον διατηρεί τον έκτακτο χαρακτήρα της, αλλά και το στοιχείο της προσωρινότητάς της, ενώ ταυτόχρονα υπόκειται σε μηχανισμούς ελέγχου και λογοδοσίας (Prozorov, 2021, σελ. 70). Το γεγονός ότι τα περισσότερα δημοκρατικά συντάγματα –συμπεριλαμβανομένου του ελληνικού– προβλέπουν ρητά διαδικασίες έκτακτης ανάγκης (π.χ. το άρθρο 48 για την κατάσταση πολιορκίας στο Σύνταγμα της Ελλάδας) δείχνει μια απόπειρα συνταγματοποίησης της εξαίρεσης, ώστε η τελευταία να τεθεί εντός ενός νομικού πλαισίου με όρους και όρια, αντί να αφηθεί στην απόλυτη ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας.

Ο ίδιος ο Agamben, πάντως, υπήρξε επικριτικός ακόμα και απέναντι σε ρυθμιζόμενες μορφές εξαίρεσης. Για παράδειγμα, μετά τα τρομοκρατικά πλήγματα του 2015 στη Γαλλία, προειδοποίησε ότι η Γαλλία κινδυνεύει να μετατραπεί σε κράτος ασφαλείας (*état de sécurité*), που βασίζει τη νομιμοποίησή του στη διάχυση του φόβου παρά στην άρση του. Η κυριότερη ένσταση του Agamben και η μομφή του απέναντι στη λήψη μέτρων ανάγκης συνίσταται στο ότι, ακόμη και με νομικό μανδύα, η εξαίρεση τείνει να αυτονομηθεί και να μονιμοποιηθεί, αφού οι έκτακτες ρυθμίσεις διαχέονται στο κοινό δίκαιο, οδηγώντας σε μια γενικευμένη κατάσταση όπου η διαφορά μεταξύ κανονικότητας και κρίσης φαίνεται έωλη και θολή. Με τον τρόπο αυτό, η βασική συμβολή του έργου του συνίσταται στη ενθάρρυνση της

διερεύνησης των θολών αυτών ορίων και στη γέννηση του προβληματισμού, μήπως στις σύγχρονες κοινωνίες η εξαίρεση τείνει να γίνει ο κανόνας.

2. Η κατάσταση εξαίρεσης υπό το πρίσμα της Εγκληματολογίας

Η εγκληματολογία, ως η επιστήμη της μελέτης του εγκλήματος, του νόμου και του κοινωνικού ελέγχου, δεν μένει ανεπηρέαστη από τις εξελίξεις στον τρόπο που το κράτος ασκεί την εξουσία του και τις ανατεθειμένες σε αυτό αρμοδιότητες (Agozino, 2010, σελ. 9). Η έννοια της κατάστασης εξαίρεσης προσφέρει στην εγκληματολογία τη δυνατότητα να εξετάσει πώς ορίζεται το έγκλημα, ποιός ασκεί κοινωνικό έλεγχο και με ποιά νομιμοποίηση. Στο σημείο αυτό της παρούσας, θα διερευνήσουμε διάφορες εγκληματολογικές οπτικές που σχετίζονται με το φαινόμενο της εξαίρεσης, ξεκινώντας με την κριτική εγκληματολογία, που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους δομικούς συσχετισμούς εξουσίας και στις πράξεις του κράτους και προχωρώντας με τις θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου και της ασφάλειας και τη νέα προβληματική της ζημιολογίας, που επικεντρώνεται στις κοινωνικές βλάβες ανεξαρτήτως νομικού χαρακτηρισμού. Παράλληλα, θα μας απασχολήσουν οι έννοιες της βιοπολιτικής, της ποινικής κυριαρχίας και του δικαίου του εχθρού στο πεδίο του ποινικού δικαίου, οι οποίες θα λειτουργήσουν ως χρήσιμα εργαλεία, ώστε να κατανοήσουμε, πώς η κατάσταση εξαίρεσης επηρεάζει την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και της κοινωνικής τάξης.

2.1 Κριτική εγκληματολογία: εξουσία, κράτος και «εξαιρετικά» εγκλήματα

Η κριτική εγκληματολογία, η οποία για πρώτη φορά εμφανίστηκε ως διακριτό θεωρητικό ρεύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ανέλαβε να επαναπροσδιορίσει τη μελέτη του εγκλήματος και του ποινικού ελέγχου, μετατοπίζοντας τη θεώρηση από τις μεμονωμένες αποκλίνουσες συμπεριφορές προς τα εγκλήματα των ισχυρών και τις κοινωνικές ανισότητες που διαπερνούν τη λειτουργία του ποινικού συστήματος (Βασιλαντωπούλου, 2012, σ. 41). Στον πυρήνα αυτής της προσέγγισης βρίσκεται η θέση ότι το έγκλημα δεν είναι ουδέτερο κοινωνικό φαινόμενο, αλλά προϊόν πολιτικής και ιδεολογικής σύγκρουσης, το οποίο ορίζεται, καταστέλλεται και τιμωρείται με βάση τις εκάστοτε διαμορφούμενες σχέσεις εξουσίας. Σύμφωνα με την κριτική εγκληματολογία, η έννοια του εγκλήματος είναι βαθιά κοινωνικά κατασκευασμένη και αντανακλά τις κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές δομές. Ο Richard Quinney

(1970, σελ. 15), ένας από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της κριτικής εγκληματολογίας, υποστήριξε ότι οι νόμοι δεν θεσπίζονται για την προστασία του γενικού συμφέροντος, αλλά εξυπηρετούν τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες ορίζουν ως εγκληματική τη συμπεριφορά που απειλεί την κοινωνική και οικονομική τους κυριαρχία. Μέσα από αυτή την οπτική, το ποινικό σύστημα παύει να είναι ένας ουδέτερος μηχανισμός απονομής δικαιοσύνης και αναδεικνύεται ως μηχανισμός επιβολής ταξικής πειθαρχίας και ελέγχου.

Παρόμοια επιχειρηματολογία αναπτύσσει και ο William Chambliss (1975, σελ. 150), ο οποίος τόνισε ότι οι κοινωνικοί θεσμοί του ποινικού ελέγχου, και ειδικότερα ο νόμος, δεν λειτουργούν ως μέσα κοινωνικής εξισορρόπησης, αλλά ως μέσα προστασίας των δομών ιδιοκτησίας και οικονομικής ισχύος. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, η ποινική δικαιοσύνη αποτελεί βασικό εργαλείο του κράτους για τη διατήρηση της κοινωνικής ανισότητας, εφόσον επιλέγει συστηματικά να τιμωρεί τις πράξεις που απειλούν την καθεστηκία τάξη, ενώ αγνοεί τις πράξεις εξουσίας που προκαλούν διάχυτες κοινωνικές ζημιές. Ταυτόχρονα, ο Jeffrey Reiman (2010, σελ. 17) ανέδειξε το γεγονός ότι το ποινικό σύστημα τιμωρεί με δυσανάλογη αυστηρότητα τις πράξεις των κοινωνικά αδυνάτων, ενώ τα εγκλήματα των πλουσίων είτε παραμένουν νομικά αόρατα, είτε αντιμετωπίζονται με επιείκεια, δημιουργώντας έτσι μια ψευδαίσθηση ισότητας ενώπιον του νόμου. Κατά την άποψή του, η επιλογή των αξιόποινων πράξεων δεν συνιστά ουδέτερη επιλογή, αλλά ενσωματώνει κοινωνικές προκαταλήψεις και ταξικά συμφέροντα.

Στην ίδια θεωρητική γραμμή, οι Taylor, Walton και Young (1973, σελ. 45) υποστήριξαν ότι η εγκληματικότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ως αποκομμένη από το κοινωνικό και πολιτικό της πλαίσιο. Η ανάλυση της εγκληματικής συμπεριφοράς απαιτεί, κατά την άποψή τους, τη συνεξέταση του κοινωνικού υποβάθρου του δράστη, των δομών ανισότητας στις οποίες ζει και των ιδεολογικών μηχανισμών που ποινικοποιούν τη συμπεριφορά του. Παράλληλα, με τη θέση τους αμφισβήτησαν το κυρίαρχο θετικιστικό παράδειγμα της εγκληματολογίας, προτείνοντας μια συνθετική προσέγγιση που περιλαμβάνει την κοινωνική θεωρία, την πολιτική οικονομία και την κριτική του ποινικού δικαίου.

Κατά συνέπεια, η κριτική εγκληματολογία αντιλαμβάνεται το ποινικό δίκαιο όχι ως διαδικασία απονομής δικαιοσύνης, αλλά ως μέσο πειθαρχίας και διατήρησης

της κοινωνικής ιεραρχίας. Η διαδικασία της εγκληματοποίησης αποδίδεται ανισομερώς, χωρίς να συνυπολογίζεται η πραγματική κοινωνική βλάβη που προκαλείται από την κάθε συμπεριφορά. Έτσι, οι αρμόδιες διωκτικές, δικαστικές και σωφρονιστικές αρχές συστηματικά εξαντλούν όλη τους την αυστηρότητα, όταν η εκάστοτε τελεσθείσα εγκληματική πράξη τελείται από απλούς πολίτες, ενώ επιδεικνύει επιείκεια και κατανόηση απέναντι στα αδικήματα των εκπροσώπων των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων (Κουράκης, 2017, σελ. 22), με τον ίδιο τον νόμο να αποτελεί το αποτέλεσμα της διαπάλης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, η οποία πάντοτε αναδεικνύει ως απόλυτο νικητή τους εκπροσώπους της άρχουσας τάξης (Χουλιάρης, 2012, σελ. 865). Με τον τρόπο αυτό, η κριτική εγκληματολογία εξετάζει το εγκληματικό φαινόμενο υπό το πρίσμα των κοινωνικών ανισοτήτων και των εξουσιαστικών σχέσεων, οι οποίες καλλιεργούνται και αναπαράγονται εντός ενός καπιταλιστικού συστήματος, που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της ελίτ και των κρατικών φορέων (Βασιλαντωνοπούλου, 2012, σελ. 154). Η βασική συνεισφορά, πάντως, της κριτικής εγκληματολογίας είναι η μετατόπιση του βάρους από το άτομο – εγκληματία στο τρίπτυχο νόμος-κράτος-κοινωνικός έλεγχος (Βασιλαντωνοπούλου, 2012, σελ. 154).

Από αυτή την άποψη, η κριτική εγκληματολογία συνδέεται άρρηκτα με την κατάσταση εξαίρεσης, καθώς προσφέρει ένα ακραίο αλλά διαφωτιστικό παράδειγμα εφαρμογής της, αναδεικνύοντας πως το ίδιο το κράτος, ήτοι ο θεσμικός φορέας που μονοπωλεί τη διάπλαση του ορισμού του εγκλήματος, είναι πιθανό να διαπράττει πράξεις βίας και καταστολής που υπό άλλες περιστάσεις, θα χαρακτηρίζονταν εγκληματικές.

Οι κριτικοί εγκληματολόγοι έχουν κάνει αναφορά στα εγκλήματα του κράτους (state crimes), εντάσσοντας σε αυτά σοβαρές βλάβες ή παραβιάσεις δικαιωμάτων που διαπράττονται από κυβερνήσεις ή κρατικούς φορείς. Ως τέτοιες πράξεις χαρακτηρίζονται τα βασανιστήρια, οι εκτελέσεις, οι εξαφανίσεις αντιφρονούντων, γενοκτονίες, η συστηματική διαφθορά, αλλά και η καταπίεση μειονοτήτων. Είναι δε δεδομένο, ότι υπό το καθεστώς της κανονικής λειτουργίας του κράτους δικαίου, οι πράξεις αυτές θεωρούνται παράνομες, πλην όμως, στο πλαίσιο της κατάστασης εξαίρεσης, το κράτος δύναται να εξαιρέσει τον εαυτό του από τις προβλέψεις του νόμου, αποκτώντας ασυλία για τέτοιου είδους πράξεις. Έτσι, η

κατάσταση εξαίρεσης δημιουργεί ένα πεδίο όπου οι έννοιες του εγκλήματος και της τιμωρίας αντιστρέφονται, αφού οι φορείς της κρατικής εξουσίας ασκούν βία και καταστέλλουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, υπό το πρόσχημα της νομιμότητας, ενώ παράλληλα ενδέχεται να ποινικοποιούν οποιαδήποτε αντίσταση ως έγκλημα κατά του κράτους (Arrigo, 2016, σελ. 470).

Η κριτική εγκληματολογία, αξιοποιώντας τη θεωρία του Agamben, υποστηρίζει ότι το όριο μεταξύ νόμιμης και εγκληματικής βίας είναι πολιτικά και κοινωνικά κατασκευασμένη. Μάλιστα, σε περιόδους κατάστασης εξαίρεσης, η κατασκευή αυτή γίνεται εμφανής, μέσω του επαναπροσδιορισμού του νόμου με τέτοιο τρόπο, ώστε η βία του κράτους (που υπό κανονικές συνθήκες θα ήταν παράνομη) να καθίσταται νόμιμη, ενώ η βία ή αντίσταση εναντίον του κράτους να αντιμετωπίζεται ως το απόλυτο έγκλημα. Πρόκειται, δηλαδή, για μια ακραία μορφή κοινωνικού ελέγχου, όπου η κρατική εξουσία δεν περιορίζεται από νομικούς φραγμούς. Η κριτική θεωρία του κοινωνικού ελέγχου (όπως αυτή του Stanley Cohen ή του Michel Foucault) θα σημειώνει ότι τέτοιες πρακτικές δεν αφορούν απλώς την καταπολέμηση μιας απειλής, αλλά και τη χειραγώγηση και εκμετάλλευση των πληθυσμών μέσω του φόβου και της πειθάρχησης (Baumann, 1979, σελ. 29). Το κράτος σε κατάσταση εξαίρεσης χαρακτηρίζει ορισμένα πρόσωπα ως εχθρούς του λαού και επιστρατεύει τη νόμιμη κρατική βία, για να τους καταστείλει, καλλιεργώντας ταυτόχρονα ένα κλίμα φόβου που εδραιώνει και εξασφαλίζει τη συναίνεση του υπόλοιπου πληθυσμού.

Ένα παράδειγμα που αναδεικνύει αυτή τη διάσταση, είναι η ποινική μεταχείριση όσων θεωρούνται εχθροί του κράτους. Η θεωρία του δικαίου του εχθρού (Feindstrafrecht), που πρότείνει ο Γερμανός νομικός Günther Jakobs αντικατοπτρίζει ακριβώς αυτήν τη λογική, ότι δηλαδή το κράτος μπορεί να εφαρμόζει ένα ξεχωριστό, αυστηρότερο ποινικό δίκαιο σε όσους χαρακτηρίζει ως επικίνδυνους εχθρούς (π.χ. τρομοκράτες). Στην ουσία, το δίκαιο του εχθρού συνιστά μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης για ορισμένες κατηγορίες προσώπων, για τους οποίους συχνά αναστέλλεται η εφαρμογή θεμελιωδών δικονομικών εγγυήσεων, επιτρέπονται προληπτικές φυλακίσεις και επιβάλλονται δυσανάλογες ποινές, διότι ο εχθρός θεωρείται ότι δεν ανήκει πλήρως στην έννομη τάξη (Atran, 2010, σελ. 24). Αυτή η θεωρία, αν και αμφισβητούμενη, έχει βρει απήχηση σε πολιτικές πρακτικές όπως οι

αντιτρομοκρατικοί νόμοι πολλών κρατών, οι οποίοι ουσιαστικά δημιουργούν ένα ξεχωριστό καθεστώς (π.χ. ειδικές κρατήσεις χωρίς δίκη, απόρρητες διαδικασίες κλεισμένων των θυρών) για υπόπτους τρομοκρατίας. Για την κριτική εγκληματολογία, τέτοια φαινόμενα αποτελούν επιβεβαίωση ότι η έννοια του εγκλήματος δεν είναι ουδέτερη, αφού το περιεχόμενό της μεταβάλλεται ανάλογα με τη βούληση των κρατούντων, που αποφασίζουν ποιον θα χαρακτηρίσουν ως εχθρό.

Τέλος, μια ιδιαίτερη συμβολή της κριτικής εγκληματολογίας στη σχετική συζήτηση είναι η ανάδειξη των αποικιοκρατικών και φυλετικών διαστάσεων της κατάστασης εξαίρεσης. Κριτικοί μελετητές, ιδίως μετα-αποικιακοί εγκληματολόγοι, επισημαίνουν ότι οι ιθαγενείς πληθυσμοί σε αποικιοκρατούμενες περιοχές συχνά βρίσκονταν (και εξακολουθούν να βρίσκονται) σε μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης εντός του ίδιου τους του κράτους. Οι αποικιοκρατικές διοικήσεις, και αργότερα τα μεταποικιακά κράτη, επέβαλαν νόμους και πολιτικές που εξαιρούσαν τους αυτόχθονες από τις προστατευτικές διατάξεις του κοινού δικαίου, καθιστώντας αυτούς στόχους ποινικής καταστολής, συχνά με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση ή τον έλεγχο των πόρων (π.χ. αρπαγή γης). Σήμερα, όπως παρατηρούν οι Blagg και Anthony (2019, σελ. 180), η ποινική δικαιοσύνη σε χώρες με ιστορία αποικιοκρατίας συνεχίζει να λειτουργεί με όρους εξαίρεσης εις βάρος των αυτοχθόνων, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι οι ιθαγενείς υπερ-αντιπροσωπεύονται στους πληθυσμούς των φυλακών, η νομοθεσία αγνοεί ή υποτιμά τα δικά τους εθιμικά δίκαια, ενώ συχνά, η εις βάρος τους ασκηθείσα βία (από την αστυνομία ή άλλους κρατικούς φορείς) μένει ατιμώρητη. Τέτοιου είδους φαινόμενα έχουν συχνά οδηγήσει στη διατύπωση της θέσης ότι οι αυτόχθονες πληθυσμοί αρκετές φορές τυγχάνει να βρίσκονται σε μια άενη κατάσταση εξαίρεσης υπό το κράτος, όπου η κρατική βία νομιμοποιείται στο όνομα της διατήρησης της τάξης, της κρατικής ασφάλειας και της πολιτισμικής κανονικότητας που επιβάλλει η κυρίαρχη κοινωνία.

Συνολικά λοιπόν, η κριτική εγκληματολογία αξιοποιεί την έννοια της κατάστασης εξαίρεσης για να καταδείξει τις δομές κυριαρχίας και ανισότητας πίσω από το ποινικό σύστημα. Αντί να δει την εξαίρεση ως μια απλή ανωμαλία, τη θεωρεί ως αποκάλυψη του πραγματικού προσώπου της κυριαρχίας, το κομβικό δηλαδή εκείνο σημείο, στο οποίο ο μύθος του κράτους δικαίου καταρρέει και η εξουσία

εμφανίζεται αποκάλυπτα ως αυτό που είναι, ήτοι η ισχύς αυτή καθ' εαυτή, που δεν δεσμεύεται από το δίκαιο.

Σε κάθε περίπτωση, η οπτική αυτή θέτει σημαντικά ερωτήματα για την εγκληματολογική επιστήμη, αφού γεννά τον προβληματισμό πώς μπορούμε να αναλύουμε και να διερωτόμαστε για το έγκλημα, παραβλέποντας τα εγκλήματα του ίδιου του κράτους, πώς διασφαλίζουμε τη λογοδοσία της εξουσίας, όταν αυτή επικαλείται καταστάσεις εξαίρεσης.

2.2 Θεωρίες κοινωνικού ελέγχου και το παράδειγμα της ασφάλειας

Η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου αποτελεί μία από τις σημαντικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνιολογική εγκληματολογία και επιχειρεί να απαντήσει όχι τόσο στο ερώτημα γιατί οι άνθρωποι εγκληματούν, αλλά κυρίως στο γιατί δεν εγκληματούν. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η εγκληματική συμπεριφορά είναι φυσική και εν δυνάμει παρούσα σε κάθε άτομο. Πλην όμως, αυτό που αποτρέπει την εκδήλωσή της είναι αφενός οι δεσμοί του ατόμου με την κοινωνία και αφετέρου οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου.

Οι πρώιμες μορφές της θεωρίας του κοινωνικού ελέγχου διατυπώθηκαν ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα, με σημαντικό εκπρόσωπο τον Albert J. Reiss (1951, σελ. 196), ο οποίος υποστήριξε ότι η παραβατική συμπεριφορά οφείλεται είτε σε αποτυχία των εσωτερικών ελέγχων του ατόμου, είτε στην ανεπαρκή επιβολή των εξωτερικών κοινωνικών κανόνων από τις θεσμικές δομές, όπως η οικογένεια και το σχολείο. Σημαντική εξέλιξη στην πορεία της θεωρίας αποτέλεσε η συμβολή του Ivan Nye (1958, σελ. 10), ο οποίος πρότεινε ένα πιο συστηματικό πλαίσιο κοινωνικού ελέγχου, διακρίνοντας ανάμεσα στον άμεσο, στον έμμεσο και στον εσωτερικευμένο έλεγχο. Ο Nye υποστήριξε ότι η συμμόρφωση δεν εξασφαλίζεται αποκλειστικά μέσω εξαναγκασμού, αλλά κυρίως μέσω των θετικών κοινωνικών σχέσεων, όπως χάρη στη συναισθηματική σύνδεση των παιδιών με τους γονείς τους και με άλλες μορφές εξουσίας. Κατά τον ίδιο, όταν αυτοί οι δεσμοί εξασθενούν ή διαρρηγνύονται, η πιθανότητα εκδήλωσης κάποιας παραβατικής συμπεριφοράς αυξάνεται.

Ωστόσο, η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου εδραιώθηκε επιστημονικά με το έργο του Travis Hirschi, ο οποίος στο βιβλίο του *Causes of Delinquency* (1969, σελ.

17) διατύπωσε τη θεωρία του «κοινωνικού δεσμού» (social bond theory), η οποία μέχρι και σήμερα παραμένει η πιο επιδραστική εκδοχή της θεωρίας του κοινωνικού ελέγχου. Ο Hirschi υποστήριξε ότι η εγκληματική συμπεριφορά εκδηλώνεται, όταν εξασθενούν οι δεσμοί του ατόμου με την κοινωνία, και συγκεκριμένα όταν υπονομεύονται τέσσερις διακριτοί τύποι δεσμών: η σύνδεση με άλλους ανθρώπους, η δέσμευση σε θεσμικούς στόχους, η εμπλοκή σε συμβατικές δραστηριότητες και η πίστη στη νομιμότητα των κανόνων (Hirschi, 1969, σελ. 17). Η θεωρία αυτή δεν εξηγεί το έγκλημα μέσω ψυχολογικών ή κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων, αλλά μέσα από την κοινωνική ενσωμάτωση και την αφομοίωση των κυρίαρχων κανόνων συμπεριφοράς. Κατά τον Hirschi, όσο πιο ισχυροί είναι οι κοινωνικοί δεσμοί, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο Hirschi, σε συνεργασία με τον Michael Gottfredson, αναθεώρησε τη θεωρία του μέσω της θεωρίας του αυτοελέγχου (self-control theory), την οποία παρουσίασαν στο έργο *A General Theory of Crime* (1990). Σύμφωνα με τη θέση που διατυπώθηκε στο προαναφερόμενο έργο, το βασικό στοιχείο αποτροπής της εγκληματικής συμπεριφοράς είναι η ανάπτυξη υψηλού επιπέδου αυτοελέγχου κατά την παιδική ηλικία, κυρίως μέσω της γονεϊκής πειθαρχίας και κοινωνικοποίησης (Gottfredson & Hirschi, 1990, σελ. 90). Αν και η θεωρία αυτή διαφοροποιείται από την αρχική εκδοχή του κοινωνικού δεσμού, εντάσσεται στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο της πρόληψης της εγκληματικότητας μέσω κοινωνικών μηχανισμών εσωτερίκευσης.

Συνοψίζοντας, η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου ερμηνεύει την εγκληματική συμπεριφορά όχι ως απόκλιση από τον κανόνα, αλλά ως συνέπεια της απουσίας ισχυρών κοινωνικών δεσμών. Οι εκπρόσωποί της, ανέδειξαν τη σημασία της οικογένειας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής πειθαρχίας στη συγκράτηση της παραβατικότητας, προσφέροντας ένα θεωρητικό πλαίσιο που παραμένει ιδιαίτερα επιδραστικό τόσο στην εγκληματολογική θεωρία όσο και στις πρακτικές πρόληψης και κοινωνικής πολιτικής.

Η κατάσταση εξαίρεσης μπορεί να θεωρηθεί ως μια έσχατη στρατηγική κοινωνικού ελέγχου που ενεργοποιείται, όταν οι συνηθισμένοι μηχανισμοί θεωρούνται ανεπαρκείς μπροστά σε μια κρίση. Σε τέτοιες στιγμές, το κράτος συχνά προβάλλει το επιχείρημα ότι, για να διασφαλιστεί η κοινωνική τάξη και η δημόσια

ασφάλεια, πρέπει να παρακαμφθούν προσωρινά οι συνηθισμένοι κανόνες. Έτσι, από την οπτική του κοινωνικού ελέγχου, η κατάσταση εξαίρεσης λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας του συστήματος, αφού δίνει τη δυνατότητα στο κράτος να επαναφέρει την τάξη με έκτακτες, δραστικές μεθόδους, όταν αυτό απειλείται.

Παράλληλα, όμως, η κατάσταση εξαίρεσης αλλάζει και την ποιότητα του κοινωνικού ελέγχου, αφού σε μια ομαλή συνθήκη κοινωνικής κανονικότητας, ο έλεγχος ασκείται εντός του πλαισίου του κράτους δικαίου και με σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στην εξαίρεση, όμως, ο έλεγχος αποκτά έναν νέο κατασταλτικό, στρατιωτικοποιημένο χαρακτήρα, αφού οι διωκτικές, οι στρατιωτικές και οι αστυνομικές αρχές αποκτούν σημαντικά διευρυμένες εξουσίες, η επίβλεψη (surveillance) των πολιτών γίνεται εντατικότερη, περισσότερο παρεμβατική και πιο παρεισφρητική. Για παράδειγμα, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Γαλλία το 2015, η κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης οδήγησε σε απαγορεύσεις διαδηλώσεων, έδωσε στην αστυνομία εξουσία για κατ' οίκον έρευνες χωρίς ένταλμα, και έθεσε σε κατ' οίκον περιορισμό εκατοντάδες άτομα χωρίς δίκη. Όλα τα παραπάνω μέτρα συνιστούν πρακτικές κοινωνικού ελέγχου (έλεγχος του δημόσιου χώρου και της επικοινωνίας) που υπό φυσιολογικές συνθήκες θα κρίνονταν αδιανόητες σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία, αλλά νομιμοποιήθηκαν στο όνομα της ασφάλειας.

Ένα κρίσιμο σημείο εδώ είναι η έννοια της ασφάλειας. Ήδη από τον 18ο αιώνα (π.χ. στα γραπτά των φιλελεύθερων στοχαστών) η δημόσια ασφάλεια θεωρείται νομιμοποιητική βάση της κρατικής εξουσίας, αφού οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να ανέχονται περιορισμούς των ελευθεριών τους σε κάποιο βαθμό, στο όνομα της προστασίας της κρατικής ασφάλειας. Όμως, όπως παρατηρεί ο Agamben, στον σύγχρονο κόσμο φαίνεται να έχει συντελεστεί μια σοβαρή μετατόπιση, αφού το πρόσχημα της διατήρησης της εθνικής ασφάλειας και τάξης έχει αναχθεί σε κυρίαρχη κυβερνητική τεχνική. Αντί δηλαδή η ασφάλεια να είναι απλώς ένας από τους στόχους του κράτους, τείνει να γίνει το κύριο πλαίσιο, εντός του οποίου λαμβάνονται όλες οι αποφάσεις, ενώ η κατάσταση εξαίρεσης συμβάλλει σε αυτή τη μετατόπιση, επιτρέποντας στις αρχές να θέτουν την ασφάλεια υπεράνω κάθε άλλου κρατικού σκοπού, δημιουργώντας ένα είδος κράτους επιτήρησης και ελέγχου, που διαρκεί επ' αόριστον.

Χαρακτηριστικά, μετά τη λήξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης στη Γαλλία (τέλη 2017), πολλές από τις έκτακτες αστυνομικές εξουσίες ενσωματώθηκαν στην κοινή νομοθεσία περί τρομοκρατίας, με αποτέλεσμα, να μην, να ήρθη η κατάσταση έκτακτης ανάγκης, πλην όμως, τα μέτρα, που τέθηκαν σε ισχύ κατά τη διάρκεια της παραχώδους αυτής περιόδου, να ενσωματωθούν στο κοινό γαλλικό δίκαιο, μετατρέποντας επί της ουσίας το γαλλικό κράτος, σε ένα διαρκές αστυνομικό κράτος (Cahn, 2019, σελ. 984). Αυτό το παράδειγμα δείχνει, πώς η έκτακτη συνθήκη οδηγεί σε μια διεύρυνση του πλαισίου κοινωνικού ελέγχου μακροπρόθεσμα. Με αυτόν τον τρόπο, εξαιρετικώς τεθέντα σε ισχύ μέτρα, όπως είναι οι κάμερες παρακολούθησης, οι τηλεφωνικές υποκλοπές, οι τυχαίοι έλεγχοι, η δημιουργία μαζικών βάσεων δεδομένων υπόπτων, να τείνουν να κανονικοποιούνται και να ενσωματώνονται στο εθνικό δίκαιο, έτσι ώστε να δύνανται να εφαρμόζονται ακόμα και κατά τη διάρκεια περιόδων κοινωνικής ομαλότητας.

Η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου συνδέεται και με την έννοια του ηθικού πανικού (moral panic), όπως ανέλυσε ο Stanley Cohen (2011, σελ. 5). Σε περιόδους κρίσης, συχνά κατασκευάζεται ένας «ηθικός πανικός» στην κοινωνία – ένας διογκωμένος φόβος για μια απειλή (π.χ. εγκληματική ή τρομοκρατική) που απαιτεί σκληρή καταστολή. Αυτός ο πανικός διευκολύνει την αποδοχή των εξαιρετικών μέτρων από τον λαό, έχοντας ως έρεισμα τον φόβο, αλλά και την αντιμετώπιση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ως εχθρών του λαού και ως απειλή για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας και του κράτους. Στο πλαίσιο της κατάστασης εξαίρεσης, ο πανικός γύρω από την ασφάλεια λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικής συναίνεσης, αφού οι πολίτες, ευρισκόμενοι σε κατάσταση φόβου και πανικού, αποδέχονται περιορισμούς στις ελευθερίες τους, προσδοκώντας προστασία εκ μέρους του κράτους. Η κατάσταση εξαίρεσης, λοιπόν, απαιτεί έναν βαθμό κοινωνικής αποδοχής ή τουλάχιστον ανοχής, αφού όπως υποστηρίζεται, επιστρατεύεται εν προκειμένω μια ιδεολογία της ασφάλειας, που νομιμοποιεί την αυξημένη επιτήρηση και καταστολή (Conyers, 2025, σελ. 170).

Συνοψίζοντας, από την οπτική του κοινωνικού ελέγχου, η κατάσταση εξαίρεσης μπορεί να θεωρηθεί ως έκτακτη, αλλά και στρατηγική αναδιάρθρωση των μηχανισμών ελέγχου. Στόχος της είναι η γρήγορη και αποτελεσματική επιβολή της τάξης, αλλά ο βασικός προβληματισμός που γεννά, είναι ότι διαβρώνει τα όρια που

συνήθως τίθενται στην κρατική εξουσία. Η εγκληματολογική συζήτηση γύρω από αυτά τα ζητήματα μας καλεί να σκεφτούμε, πόση εξουσία ελέγχου είμαστε διατεθειμένοι να παραχωρήσουμε στο κράτος για την τήρηση της ασφάλειας. Υπάρχει άραγε ο κίνδυνος, η εξαίρεση να καταστεί εργαλείο επίτευξης κοινωνικής πειθαρχίας ακόμη και πέραν της πραγματικής ανάγκης; Αυτές οι ερωτήσεις θα μας απασχολήσουν περαιτέρω, όταν εξετάσουμε τις επιπτώσεις στη νομική τάξη και τα δικαιώματα.

2.3 Ζημιολογία (Zemiology) και κοινωνικές βλάβες πέραν του εγκλήματος

Μια σύγχρονη τάση στην εγκληματολογική θεωρία, που σχετίζεται άμεσα με την προβληματική της κατάστασης εξαίρεσης, είναι η ζημιολογία (zemiology) – δηλαδή η μελέτη των κοινωνικών βλαβών (social harms) ανεξαρτήτως του αν αυτές οι βλάβες έχουν χαρακτηριστεί νομικά ως εγκλήματα. Η αφετηρία της ζημιολογίας είναι η διαπίστωση ότι πολλές μορφές κοινωνικής βλάβης (harm), όπως είναι η φτώχεια, οι περιβαλλοντικές καταστροφές, η εργασιακή εκμετάλλευση και η κρατική βία, άλλοτε δεν αντιμετωπίζονται ως ποινικά αδικήματα και άλλοτε, ακόμα κι αν θεωρούνται εγκληματική συμπεριφορά, σπανίως διώκονται με τον ίδιο τρόπο που διώκονται τα κοινά εγκλήματα. Οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής επισημαίνουν, ότι ο αποκλειστικός προσανατολισμός στο με στενή έννοια έγκλημα αφήνει αθέατο ένα τεράστιο φάσμα σημαντικών βλαβών (Canning, 2018).

Στο πλαίσιο της κατάστασης εξαίρεσης, η ζημιολογική οπτική είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Κι αυτό γιατί, όπως είδαμε, σε καθεστώς κατάστασης εξαίρεσης πολλά από τα βλαπτικά αποτελέσματα προκαλούνται από το ίδιο το κράτος ή στο όνομα του κράτους (π.χ. θάνατοι αμάχων, βασανισμοί, παραβιάσεις δικαιωμάτων, καταστροφή βιοτικού επιπέδου). Με άλλα λόγια, η φτώχεια και εν γένει η χειροτέρευση του βιοτικού επιπέδου αποτελεί απόρροια, αλλά και μια μορφή παρενέργειας της κατάστασης εξαίρεσης, που δεν διώκονται ούτε τιμωρούνται. Αυτές οι πράξεις μπορεί να μην θεωρούνται εγκλήματα από το νόμο, την ίδια στιγμή που η κατάσταση εξαίρεσης αποσκοπεί ακριβώς στο να τις αποκλείσει από το πεδίο του εγκλήματος και να τις αποχαρακτηρίσει νομικά. Ωστόσο, από μια ζημιολογική σκοπιά, οι πράξεις αυτές συνιστούν σοβαρές κοινωνικές βλάβες που χρήζουν μελέτης και αντιμετώπισης. Για παράδειγμα, η αυθαίρετη κράτηση χιλιάδων ανθρώπων χωρίς δίκη (όπως στο Γκουαντάναμο ή σε άλλα στρατόπεδα κράτησης μεταναστών) μπορεί

να νομιμοποιείται νομικά με την επίκληση της εξαίρεσης, αλλά προκαλεί τεράστια βλάβη στους ίδιους τους κρατουμένους, στις οικογένειές τους και στο κύρος του κράτους δικαίου. Στη γλώσσα της ζημιολογίας, εδώ συντελείται μια κοινωνική βλάβη (στέρξη ελευθερίας, ψυχικός και σωματικός πόνος, στιγματισμός) που πρέπει να αναλυθεί, ανεξάρτητα αν ο νόμος την επιτρέπει ή όχι.

Ένα πεδίο, με το οποίο η ζημιολογία έχει ασχοληθεί ενεργά και το οποίο συνδέεται με την κατάσταση εξαίρεσης είναι η μεταναστευτική πολιτική και ο έλεγχος των συνόρων. Ο όρος *crimmigration* (συνένωση των λέξεων *crime+immigration*) περιγράφει ακριβώς τη σύζευξη ποινικού ελέγχου και μεταναστευτικής διαχείρισης, αφού παρατηρείται η τάση οι μετανάστες και οι αιτούντες άσυλο να αντιμετωπίζονται ολόένα και περισσότερο ως εγκληματίες (Aas, 2011, σελ. 335). Σε πολλά κράτη, ειδικά μετά το 2000, οπότε παρατηρούνται μεγάλα κύματα μετακινούμενου πληθυσμού, έχουν δημιουργηθεί κλειστά κέντρα κράτησης μεταναστών, όπου άτομα κρατούνται επ' αόριστον χωρίς να έχουν διαπράξει ποινικό αδίκημα, απλώς και μόνο λόγω του καθεστώτος στο οποίο βρίσκονται (Sklansky, 2012, σελ. 165). Αυτά τα κέντρα έχουν χαρακτηριστεί από αναλυτές ως χώροι εξαίρεσης, καθώς οι κανονικοί νομικοί κανόνες (δικαίωμα δίκης, νομική συνδρομή, ανώτατο όριο κράτησης) είτε δεν εφαρμόζονται είτε εφαρμόζονται πλημμελώς. Στο πλαίσιο πάντως, της ελληνικής έννομης τάξης, η χωρίς τις νόμιμες διατυπώσεις είσοδος και έξοδος από τη χώρα έχει ποινικοποιηθεί και επισύρει την επιβολή σημαντικών ποινών, όπως εξάλλου προβλέπεται στο άρθρο 83 του ν. 3386/2005, όπου ορίζεται ότι: *«1. Ο υπήκοος τρίτης χώρας, που εξέρχεται ή επιχειρεί να εξέλθει από το ελληνικό έδαφος ή εισέρχεται ή επιχειρεί να εισέλθει σε αυτό χωρίς τις νόμιμες διατυπώσεις, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών μηνών και χρηματική ποινή τουλάχιστον χιλίων πεντακοσίων (1.500) ευρώ. Θεωρείται επιβαρυντική περίπτωση και επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών και χρηματική ποινή τουλάχιστον τριών χιλιάδων (3.000) ευρώ, αν αυτός που επιχειρεί να αναχωρήσει λαθραίως καταζητείται από τις δικαστικές ή αστυνομικές αρχές ή υπέχει φορολογικές ή πάσης φύσεως άλλες Υποχρεώσεις προς το Δημόσιο ή είναι υπότροπος. Οι κυρώσεις της παρούσας επιβάλλονται και στους πολίτες των κρατών μελών της Ε.Ε.»*

Η ζημιολογία ενδιαφέρεται για τις συνέπειες αυτής της πρακτικής, με τις σημαντικότερες από αυτές να είναι οι θάνατοι μεταναστών υπό κράτηση, οι

αυτοκτονίες τους, ο κοινωνικός στιγματισμός τους, οι ψυχικές ασθένειες που προκαλούνται σε αυτούς, λόγω της κράτησής τους και της στέρησης θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Κατά τη θεωρία αυτή, όλες οι προκαλούμενες βλάβες οφείλονται σε πολιτικές εξαιρέσεις, που βάζουν κατά σημαντικών ανθρώπινων ελευθεριών (Skllansky, 2012, σελ. 178). Η ζημιολογία επίσης θέτει ερωτήματα δικαιοσύνης, αφού διερωτάται, ποιος λογοδοτεί για τις βλάβες που προκαλούνται σε κατάσταση εξαιρέσεως. Σε ένα καθεστώς όπου ο νόμος σιωπά (ή γίνεται ελαστικός) απέναντι στις κρατικές πρακτικές, τα θύματα της κρατικής βίας αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσχέρειες κατά τη διαδικασία απονομής δικαιοσύνης. Η σημαντική αυτή στέρηση του θεμελιώδους δικαιώματος προσφυγής στη δικαιοσύνη ,μας οδηγεί να σκεφτούμε εναλλακτικά πλαίσια απονομής της, όπως τα διεθνή δικαστήρια ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι εξεταστικές επιτροπές. Η ζημιολογία υποστηρίζει ότι η αποτυχία ή η επιτυχία μιας εφαρμοζόμενης πολιτικής συναρτάται όχι μόνο με όρους μείωσης της τυπικής εγκληματικότητας, αλλά και με όρους μείωσης της συνολικής κοινωνικής βλάβης. Αν για παράδειγμα, μια πολιτική κατά της τρομοκρατίας προλαμβάνει κάποιες επιθέσεις (μείωση εγκλήματος), αλλά δημιουργεί κλίμα φόβου, αθρόες παραβιάσεις δικαιωμάτων και σοβαρές ζημιές σε μεμονωμένες κοινότητες (αύξηση βλάβης), ο συνολικός απολογισμός μπορεί να είναι αρνητικός και άρα το μέτρο τελικά να χαρακτηρίζεται ως αποτυχημένο και επιβλαβές.

Στο πλαίσιο της κατάστασης εξαιρέσεως λοιπόν, η ζημιολογία, μας καλεί να αλλάξουμε την ερώτηση, αφού μας ενθαρρύνει να θέτουμε το ερώτημα όχι μόνο αν οι πράξεις του κράτους είναι νόμιμες ή παράνομες, αλλά και ποιες είναι οι συνέπειες των πράξεων αυτών. Ο προβληματισμός αυτός μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τη νομική κατηγοριοποίηση και το γράμμα του νόμου, στην ηθική και κοινωνική αποτίμηση. Μας επιτρέπει, για παράδειγμα, να συζητήσουμε τις πολιτικές λιτότητας στην Ελλάδα κατά την οικονομική κρίση ως κοινωνική βλάβη (άνθρωποι έχασαν την εργασία τους, αυξήθηκαν οι αυτοκτονίες, η συνολική υγεία του πληθυσμού επιδεινώθηκε), ακόμη κι αν αυτές οι πολιτικές δεν συνιστούν υπό στενή εννοία εγκληματική συμπεριφορά. Κατά την περίοδο, μάλιστα, εκείνη της οξείας κρίσης, γινόταν λόγος για την τέλεση μιας κοινωνικής δολοφονίας (social murder), αφού συχνά υπογραμμιζόταν ότι οι βλάβες ήταν προβλέψιμες και υπήρξαν το αποτέλεσμα αποφάσεων ισχύος. Πρόκειται για ζημιολογική ορολογία που προσπαθεί να εγγράψει

τις βλάβες στον δημόσιο διάλογο ως κάτι εξίσου σοβαρό με τα παραδοσιακά εγκλήματα.

Συμπερασματικά, η ζημιολογία συμπληρώνει την εικόνα της κατάστασης εξαίρεσης αναδεικνύοντας ό,τι η νομική εξαίρεση προσπαθεί να αποκρύψει, δηλαδή το ανθρώπινο και κοινωνικό κόστος.

2.4 Βιοπολιτική και ποινική κυριαρχία: η διαχείριση πληθυσμών υπό εξαίρεση

Η έννοια της βιοπολιτικής, που πρωτοδιατύπωσε ο Michel Foucault (1987, σελ. 35), αφορά τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία στα νεωτερικά κράτη στρέφεται στη διαχείριση της ίδιας της ζωής των πληθυσμών, από τη δημόσια υγεία μέχρι τον έλεγχο της θνησιμότητας. Ο Agamben εντάσσει τη θεωρία της κατάστασης εξαίρεσης ακριβώς σε αυτή τη βιοπολιτική στροφή, αφού θεωρεί ότι το κυρίαρχο κράτος ανέκαθεν περιείχε μια βιοπολιτική διάσταση, αλλά στον 20ό αιώνα αυτή έρχεται και πάλι στο προσκήνιο. Στη βιοπολιτική εξουσία, το κράτος δεν ασκεί μόνο ανασταλτική κυριαρχία (το δικαίωμα να θανατώνει, όπως στον κλασικό ορισμό του κυρίαρχου από τον Hobbes), αλλά και παραγωγική ή ρυθμιστική, καθώς φροντίζει, επιβλέπει και κανονικοποιεί τις ζωές των ανθρώπων.

Μάλιστα, αυτή η βιοπολιτική διάσταση του ζητήματος, μας απασχολεί στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, γιατί ο ποινικός έλεγχος μπορεί να ιδωθεί ως μέρος της βιοπολιτικής, αφού τα καταστήματα κράτησης, οι πρακτικές των αστυνομικών και διωκτικών αρχών, αλλά και οι νόμοι, συμβάλλουν στη ρύθμιση της ζωής και της καθημερινότητας των πληθυσμών. Περαιτέρω, είναι αναμφισβήτητο ότι η κατάσταση εξαίρεσης αντιπροσωπεύει την έσχατη βιοπολιτική παρέμβαση, αφού το κράτος προκαλεί τον στιγματισμό μιας κατηγορίας πληθυσμού ως επικίνδυνης για το σώμα της κοινωνίας και ενεργοποιεί μηχανισμούς απομόνωσης της, προκειμένου να προστατέψει τη συνολική υγεία του κοινωνικού συνόλου.

Η βιοπολιτική σκοπιά αποκαλύπτει ότι πίσω από τη ρητορική της ασφάλειας συχνά υποκρύπτεται μια λογική «εξυγίανσης» του κοινωνικού σώματος, αφού οι μετανάστες καθώς εμφανίζονται ως ανεξέλεγκτες ροές, απαιτείται να φιλτραριστούν ή να περιοριστούν σε καταστήματα κράτησης, οι τοξικοεξαρτημένοι, οι άστεγοι ή

άλλες ευάλωτες ομάδες ως περιθωριοποιημένες ομάδες, που πρέπει να απομακρυνθούν από τον δημόσιο χώρο και εν γένει από τον κοινωνικό ιστό.

Στο καθεστώς εξαίρεσης, το βιοπολιτικό αποτύπωμα γίνεται ακόμα πιο έντονο. Όταν, για παράδειγμα, επιβάλλεται στρατιωτικός νόμος σε μια περιοχή με σκοπό τον περιορισμό του εκάστοτε έκτακτου και αιφνίδιου κινδύνου, η ζωή και η καθημερινότητα των κατοίκων της ευάλωτης περιοχής ρυθμίζεται μέχρι λεπτομέρειας, αφού τίθενται σημαντικοί περιορισμοί στο δικαίωμα της κίνησης, μέσω απαγορεύσεων κυκλοφορίας, συχνά καθιερώνονται έλεγχοι τροφίμων και πόρων (όπως σε πολιορκία), ενώ παράλληλα συχνά περιστέλλεται και το δικαίωμα της επικοινωνίας.

Ένα σύγχρονο παράδειγμα βιοπολιτικού ελέγχου σε κατάσταση εξαίρεσης ήταν η καραντίνα και τα lockdowns κατά την πανδημία COVID-19 (2020). Σε πολλές χώρες, κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης υγειονομικής ανάγκης και οι κυβερνήσεις ανέστειλαν προσωρινά βασικές ελευθερίες (ελεύθερη κυκλοφορία, συναθροίσεις, ακόμη και το δικαίωμα στην εκπαίδευση διά της φυσικής παρουσίας). Εδώ βλέπουμε μια ιδιότυπη περίπτωση: η εξαίρεση εφαρμόστηκε όντως για έναν βιολογικό λόγο, που δεν ήταν άλλος από την αντιμετώπιση και τον περιορισμό της διασποράς του ιού, αποτελώντας πράγματι μια έκτακτη κυριολεκτικά βιο-πολιτική συνθήκη, και μάλιστα με στόχο τη διαφύλαξη και την προστασία της ανθρώπινης ζωής. Κάποιοι, μεταξύ των οποίων και ο ίδιος ο Agamben, άσκησαν κριτική στα ληφθέντα μέτρα, με το επιχείρημα ότι η υγειονομική εξαίρεση αποκάλυψε πόσο εύκολα οι κοινωνίες μας αποδέχονται τεράστιο βαθμό ελέγχου επί της ζωής (παρακολούθηση επαφών, υγειονομικά πιστοποιητικά) όταν η εξουσία επικαλείται ως λόγο του περιορισμού την προστασία της βιολογικής ύπαρξης.

Παράλληλα, η κριτική εγκληματολογία, που εστιάζει στην ποινική κυριαρχία, εξετάζει, πώς το κράτος χρησιμοποιεί το ποινικό σύστημα, για να επιδείξει και να ασκήσει την κυριαρχία του. Ο David Garland, στο έργο του *The Limits of the Sovereign State* (1996, σελ. 450), ανέλυσε πως στις σύγχρονες κοινωνίες παρατηρείται μια αντίφαση, αφού από τη μία πλευρά, οι κυβερνήσεις αναγνωρίζουν τα όριά τους κατά την εφαρμογή πολιτικών για την εξάλειψη του εγκλήματος (γι' αυτό υιοθετούν στρατηγικές πρόληψης), πλην όμως, από την άλλη, σε συμβολικό

επίπεδο επιδεικνύουν μια σκληρή στάση μηδενικής ανοχής και αυστηρών ποινών, για να ικανοποιήσουν την κοινή γνώμη.

Η κατάσταση εξαίρεσης μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος αυτής της δυναμικής, αφού συνιστά το ιδανικό πεδίο, προκειμένου το κράτος να επανεπιβεβαιώσει το μονοπώλιο της βίας του με τον πλέον απροκάλυπτο τρόπο. Όταν η κανονική ποινική διαδικασία θεωρείται πολύ αργή ή ανεπαρκής, το κράτος, δια της εξαίρεσης, στέλνει το μήνυμα ότι διαθέτει τους κατάλληλους μηχανισμούς επιβολής, ώστε να αντιμετωπίσει τον εκάστοτε εχθρό με ταχύτητα (Rifkin, 2009, σελ. 90). Πρόκειται στην ουσία, για μια επίδειξη ισχύος εκ μέρους του κράτους, που ενίοτε έχει ως κοινό της τους νομοταγείς πολίτες, οι οποίοι παραχωρούν στο κράτος ένα μέρος της ιδιωτικής τους αυτονομίας στο όνομα της ασφάλειας και ως αποδέκτη της βίας, τους περιθωριοποιημένους και συχνά απροσδιόριστους εχθρούς. Σε ακραίες περιπτώσεις, η ποινική κυριαρχία υπό εξαίρεση οδηγεί στην έννοια του εχθρού του κράτους, ο οποίος πλέον δεν έχει πια δικαιώματα, παρά μόνο τη γυμνή του ζωή, που βρίσκεται υπό την εξουσία και τον απόλυτο έλεγχο του κράτους. Εδώ η βιοπολιτική και η ποινική κυριαρχία συνυφαίνονται πλήρως, αφού το κράτος αποφασίζει ποιος ζει και ποιος πεθαίνει, ποιος ανήκει στο σώμα της κοινωνίας και ποιος πρέπει να αποβληθεί από αυτή.

Συμπερασματικά, η βιοπολιτική οπτική και η προβληματική της ποινικής κυριαρχίας προσθέτουν βάθος στην κατανόηση της κατάστασης εξαίρεσης, αφού αναδεικνύουν με τον πιο εύληπτο τρόπο ότι δεν πρόκειται μόνο για μια νομική ανωμαλία ή μια πολιτική πρακτική, αλλά για έναν τρόπο άσκησης εξουσίας πάνω στη ζωή.

3. Παραδείγματα εφαρμογής της κατάστασης εξαίρεσης στη σύγχρονη ιστορία

Η θεωρία αποκτά πληρέστερο νόημα, όταν επιβεβαιώνεται και υλοποιείται κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζονται σύγχρονα παραδείγματα, όπου η κατάσταση εξαίρεσης εφαρμόστηκε στην πράξη. Μέσω των παραδειγμάτων αυτών, διαπιστώνουμε πώς οι γενικές αρχές που περιγράφηκαν προηγουμένως εκδηλώνονται με απτό τρόπο, καθώς και ποιες ιδιαιτερότητες παρουσιάζει κάθε περίπτωση. Θα επικεντρωθούμε σε τέσσερις χαρακτηριστικές

περιπτώσεις, και συγκεκριμένα στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στον απόηχο της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, με επίκεντρο τη δημιουργία του καθεστώτος του Γκουαντάναμο και τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, στην περίπτωση της Γαλλίας μετά το 2015, όπου επιβλήθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης λόγω τρομοκρατικών επιθέσεων, η οποία και παρέμεινε σε ισχύ επί διετία, αλλά και στην περίπτωση των αποικιοκρατικών πρακτικών εξαίρεσης, με ιστορικά παραδείγματα που φωτίζουν την προέλευση του φαινομένου σε αποικιοκρατούμενες κοινωνίες.

Πριν προχωρήσουμε στις επιμέρους περιπτώσεις, αξίζει να συνοψίσουμε ορισμένα συχνά χαρακτηριστικά μέτρα που εμφανίζονται σχεδόν σε κάθε κατάσταση εξαίρεσης. Το πρωτεύον και πιο χαρακτηριστικό μέτρο που λαμβάνεται κατά τη διάρκεια καταστάσεων εξαίρεσης είναι η αναστολή σημαντικών συνταγματικών διατάξεων και θεμελιωδών δικαιωμάτων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το *habeas corpus* (δικαίωμα προσφυγής κατά της κράτησης), την ελευθερία έκφρασης, την ελευθερία κίνησης, ακόμα και την ελευθερία των συναθροίσεων, μέσω της ενεργοποίησης συνταγματικών ρητρών και εξαιρετικών διατάξεων έκτακτης ανάγκης, που επιτρέπουν τέτοιες αναστολές. Ταυτόχρονα, και με βάση το ίδιο συνταγματικό και εξαιρετικό νομοθετικό έρεισμα, διαδηλώσεις και απεργίες κηρύσσονται παράνομες, ενώ συχνά ενισχύονται και οι αρμοδιότητες του στρατού, που αναλαμβάνει ρόλο αστυνόμευσης, δυνάμει της επιβολής στρατιωτικού νόμου.

Το δεύτερο στοιχείο όλων των καταστάσεων εξαίρεσης, είναι η συγκέντρωση ολοένα και περισσότερων εξουσιών στην εκτελεστική εξουσία, η οποία λαμβάνει έκτακτες νομοθετικές εξουσίες, παρακάμπτοντας το κοινοβούλιο. Στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, η ενίσχυση του ρόλου της εκτελεστικής εξουσίας αναδεικνύεται μέσα από την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, διαταγμάτων, ή και κυβερνητικών αποφάσεων, που έχουν ισχύ νόμου.

Σε κάθε περίπτωση, συνδυαστικά με την περιστολή θεμελιωδών ελευθεριών, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο των αυθαίρετων συλλήψεων και των παρατεταμένων κρατήσεων χωρίς δίκη, αφού είναι συχνό το φαινόμενο, πρόσωπα που θεωρούνται επικίνδυνα για την εθνική ασφάλεια και τάξη να συλλαμβάνονται προληπτικά ως ύποπτοι και να κρατούνται για μεγάλα διαστήματα, χωρίς επίσημες κατηγορίες ή δίκη.

Το τρίτο στοιχείο των καταστάσεων ανάγκης συναρτάται με τον έλεγχο της διακινούμενης πληροφορίας και γνώσης, καθώς και την επιβολή ενός καθεστώτος λογοκρισίας, αφού συχνά οι αρχές λογοκρίνουν τα μέσα ενημέρωσης, αναστέλλουν τη λειτουργία ιστοσελίδων ή ακόμα και μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ενώ στο ίδιο πλαίσιο η διασπορά ψευδών ειδήσεων ή σε κάθε περίπτωση απόψεων που αντίκεινται στην επίσημη κρατική θέση και στάση, συχνά ποινικοποιείται. Το τελευταίο στοιχείο αφορά τη στοχοποίηση συγκεκριμένων ομάδων, που θεωρούνται άνευ ετέρου ως επικίνδυνες για τη διατήρηση της εθνικής τάξης και της ασφάλειας. Χαρακτηριστικό σε αυτή την περίπτωση είναι το παράδειγμα των μουσουλμανικών κοινοτήτων, που σε περιόδους αντιτρομοκρατικής κατάστασης εξείρεσαν δυσανάλογους ελέγχους και υπέρμετρο περιορισμό των δικαιωμάτων ιδιωτικότητάς τους. Σε συνέχεια όλων των παραπάνω προκαταρκτικών παρατηρήσεων, θα προχωρήσουμε με την ανάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων κατάστασης εξείρεσης.

3.1 ΗΠΑ: Γκουαντάναμο και ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας»

Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, οι Ηνωμένες Πολιτείες εγκαινίασαν ένα καθεστώς, που χαρακτηρίστηκε ως «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας». Σε εσωτερικό επίπεδο, θεσπίστηκαν και τέθηκαν σε ισχύ νόμοι, όπως η Patriot Act (2001), που επέκτειναν δραστικά τις δυνατότητες παρακολούθησης και κράτησης υπόπτων τρομοκρατικών επιθέσεων (Aratinga, 2017, σελ. 108). Το πιο εμβληματικό σύμβολο αυτής της κατάστασης εξείρεσης στις ΗΠΑ είναι η στρατιωτική φυλακή στον Κόλπο του Γκουαντάναμο. Το Γκουαντάναμο, μια ναυτική βάση των ΗΠΑ στην Κούβα, επιλέχθηκε σκόπιμα ως τοποθεσία κράτησης ατόμων που συλλαμβάνονταν στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Η επιλογή της συγκεκριμένης τοποθεσίας οφειλόταν πρωτευόντως σε νομικούς λόγους, καθώς το Γκουαντάναμο βρισκόταν εκτός του κυρίου εδάφους των ΗΠΑ, δημιουργώντας σύγχυση και αμφιβολία αναφορικά με την εφαρμογή των αμερικανικών δικαστικών αρμοδιοτήτων. Η κυβέρνηση Μπους ήλπιζε ότι έτσι οι κρατούμενοι δεν θα είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν το συνταγματικό δικαίωμα του habeas corpus, ήτοι δηλαδή το δικαίωμα προσφυγής τους ενώπιον των αμερικανικών δικαστηρίων.

Πράγματι, το καθεστώς των κρατουμένων στο Γκουαντάναμο χαρακτηρίστηκε ως νομικά πρωτόγνωρο, αφού οι αμερικανικές διοικητικές αρχές χαρακτήριζαν τους κρατούμενους ως unlawful enemy combatants (παράνομοι

εχθρικοί μαχητές). Απέφευγαν, δε, να τους χαρακτηρίζουν ως αιχμαλώτους πολέμου, ώστε να μην εφαρμόζονται σε αυτούς οι προστατευτικές διατάξεις της Σύμβασης της Γενεύης. Παράλληλα, δε, είχε αποφευχθεί ο χαρακτηρισμός τους ως κατηγορούμενων βάσει των διατάξεων του κοινού ποινικού δικαίου (τουλάχιστον αρχικά), με αποτέλεσμα να μην έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο και εν γένει σε νομική υπεράσπιση. Έτσι, στην ουσία, κρατούνταν επ' αόριστον χωρίς δίκη, υποβαλλόμενοι σε σκληρές ανακρίσεις ή/και βασανιστήρια, χωρίς μάλιστα αδύναται να προσφύγουν σε δικαστήριο επί χρόνια. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ τελικά το 2004 (υπόθεση *Rasul v. Bush*) αναγνώρισε ότι οι κρατούμενοι είχαν δικαίωμα να καταθέσουν αιτήσεις *habeas corpus*, παρόλο που βρίσκονταν εκτός αμερικανικού εδάφους. Ωστόσο, η κυβέρνηση ανταπάντησε με τη δημιουργία ειδικών στρατοδικείων (*military commissions*) με μειωμένες δικονομικές εγγυήσεις, τα οποία τελικώς ανέλαβαν την εκδίκαση των υποθέσεών τους.

Από εγκληματολογική οπτική, το Γκουαντάναμο αντιπροσωπεύει ένα σχολαστικό παράδειγμα παραγωγής γυμνής ζωής. Όπως περιγράφηκε, οι κρατούμενοι απογυμνώθηκαν από όλα τους τα δικαιώματα, αφού ήταν δυνατή η κράτησή τους σύμφωνα με την απόλυτη βούληση της κυρίαρχης κρατικής εξουσίας, και μάλιστα χωρίς πρόσβαση σε δικηγόρο ή δικαστή. Η κατάσταση τους, παρομοιάστηκε από τον Agamben με εκείνη των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, αφού στην ουσία υπήρξαν πρόσωπα χωρίς νομική ταυτότητα, σβησμένοι από τον κόσμο του νόμου (Peck, 2015, σελ. 76). Η Judith Butler επίσης σημείωσε ότι το Γκουαντάναμο είναι ο τόπος όπου η *bare life* (γυμνή ζωή) φτάνει στο άκρο της απροσδιοριστίας, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι κρατούμενοι δεν ήταν ούτε κρατούμενοι πολέμου ούτε εγκληματίες, αλλά κάτι ενδιάμεσο, ένα κενό (Aparinga, 2017, σελ. 109).

Εκτός του Γκουαντάναμο, οι ΗΠΑ εφάρμοσαν και άλλες όψεις της εξαίρεσης, μέσω μυστικών μεταγωγών και της δημιουργίας φυλακών (*renditions*) σε τρίτες χώρες, όπου υπόπτους κρατούσε η CIA σε συνεργασία με ξένες υπηρεσίες (π.χ. στη Ανατολική Ευρώπη ή τη Μέση Ανατολή) εκτός οποιουδήποτε νομικού πλαισίου. Επίσης, η λογική της εξαίρεσης μεταφέρθηκε και στο πεδίο της στρατιωτικής δράσης, αφού στον πόλεμο στο Αφγανιστάν, ολόκληρες περιοχές αντιμετωπίστηκαν ως ζώνες εκτός δικαίου, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι αυτών να αντιμετωπίζονται ως όντα

στερούμενα κάθε προστασίας και θεμελιώδους ελευθερίας. Με τη ρητορική, ότι κάθε περιοχή, στην οποία κρύβεται η Αλ Κάιντα, συνιστά έδαφος εκτός νόμου, εξαπέλυαν επιθέσεις χωρίς να αναλαμβάνουν την ευθύνη για θανάτους αμάχων, με το επιχείρημα ότι κάθε πράξη τους συνιστά εργαλείο αυτοάμυνας μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου.

Είναι αυταπόδεικτο ότι, το καθεστώς εξαίρεσης των ΗΠΑ είχε πολλές δικαιοκτικές και νομικές συνέπειες. Πρώτον, νομιμοποίησε στα μάτια της κοινωνίας πρακτικές βασανισμού και παράνομης βίας, που θεωρούνταν μέχρι τότε απολύτως απαγορευμένες, ιδίως μετά την πικρή εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στέλνοντας ένα ηχηρό μήνυμα και σε άλλες χώρες ότι σε περιόδους κρίσης, όλα επιτρέπονται. Δεύτερον, οι πρακτικές αυτές των ΗΠΑ καλλιέργησαν ένα κλίμα φόβου και καχυποψίας με σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο, αφού ολόκληρες μουσουλμανικές κοινότητες στις ΗΠΑ τελούσαν υπό συνεχή παρακολούθηση. Τρίτον, οι πρακτικές αυτές δημιούργησαν νομικά προηγούμενα αμφίβολης συνταγματικότητας, αφού ορισμένα τμήματα της Patriot Act περί ευρείας παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών ενσωματώθηκαν μόνιμα στη νομοθεσία ασφαλείας, αποτελώντας τμήμα του κοινώς εφαρμοζομένου νομοθετικού πλαισίου εκ μέρους των δικαστηρίων. Από την ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ότι η υπόθεση Γκουαντάναμο και τα τελεσθέντα εκεί βασανιστήρια αποτελούν κλασική περίπτωση εγκλήματος του κράτους, που οδήγησε σε σοβαρές κοινωνικές βλάβες (βασανισμοί, θάνατοι υπό κράτηση, καταπάτηση δικαιωμάτων), προκληθείσες από κρατικούς φορείς με εντολή της ηγεσίας. Η λογοδοσία για τα εν λόγω εγκλήματα υπήρξε ελάχιστη, αφού μόνο κατώτεροι στρατιώτες τιμωρήθηκαν, και μάλιστα σε μεμονωμένες περιπτώσεις, ενώ οι ανώτεροι αξιωματούχοι που αποτελούσαν τον ιθύνοντα νου για όλα τα τελούμενα στο Γκουαντάναμο εγκλήματα και σχεδίασαν τις αναβαθμισμένες ανακριτικές τεχνικές (enhanced interrogation) δεν διώχθηκαν ποτέ, ούτε και φυσικά τους αποδόθηκαν περαιτέρω ποινικές ευθύνες.

Συνολικά, οι ΗΠΑ στον απόηχο της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, παρουσιάζουν ένα εγχειρίδιο εφαρμοσμένης κατάστασης εξαίρεσης, που ενορχηστρώνεται από την υπέρμετρη αύξηση των αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας, την άρση νομικών εγγυήσεων, τη στοχοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (ισλαμιστές τρομοκράτες), και τη διασπορά του εν λόγω σκεπτικού σε διεθνές επίπεδο. Δεν είναι

τυχαίο ότι ο ίδιος ο Agamben (2007, σελ. 43) χρησιμοποίησε αυτό το παράδειγμα, για να δηλώσει την ανησυχία του πως τα καθεστάτα εξαίρεσης τείνουν να παγιωθούν διεθνώς και να αποτελέσουν τον γενικώς εφαρμοζόμενο κανόνα.

3.2 Γαλλία: η παρατεταμένη έκτακτη ανάγκη 2015-2017

Στις 13 Νοεμβρίου 2015, μια σειρά συντονισμένων τρομοκρατικών επιθέσεων στο Παρίσι (στο θέατρο Μπατακλάν, σε καφέ και στο Σταντ ντε Φρανς) συγκλόνισαν τη Γαλλία, αφήνοντας πίσω τους 130 νεκρούς. Την ευθύνη για τις τρομοκρατικές αυτές επιθέσεις ανέλαβε το Ισλαμικό Κράτος. Μετά τις επιθέσεις αυτές, ο τότε Γάλλος Πρόεδρος Φρανσουά Ολάντ αντέδρασε άμεσα, κηρύσσοντας τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, έχοντας ως έρεισμα το νομοθετικό πλαίσιο, που ίσχυε ήδη από το 1955 και το οποίο είχε θεσπιστεί αρχικά για τον Πόλεμο της Αλγερίας. Το μέτρο εγκρίθηκε και από τη Βουλή και παρατάθηκε επανειλημμένα, παραμένοντας σε ισχύ για σχεδόν δύο χρόνια, ήτοι έως τον Νοέμβριο 2017, λαμβάνοντας έξι συνεχείς παρατάσεις.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Γαλλία έζησε ουσιαστικά υπό ένα ημι-εξαιρετικό καθεστώς. Το βασικό χαρακτηριστικό εκείνου του καθεστώτος ήταν οι ενισχυμένες αστυνομικές εξουσίες, υπό την έννοια ότι η αστυνομία μπορούσε να διενεργεί έρευνες σε κατοικίες χωρίς δικαστικό ένταλμα, οποιαδήποτε ώρα της ημέρας (*perquisitions administratives*) (Apatinga, 2017, σελ. 109). Πρόκειται για εξουσία που χρησιμοποιήθηκε εκτενώς, αφού χιλιάδες αιφνίδιες έφοδοι έγιναν σε σπίτια, επιχειρήσεις και χώρους λατρείας (ιδίως σε μουσουλμανικά τεμένη), συχνά τη νύχτα, χωρίς να έχουν προγενεστέρως τηρηθεί οι τυπικές διαδικαστικές εγγυήσεις. Περαιτέρω, αξιοποιήθηκε και το εργαλείο του κατ' οίκον περιορισμού των υπόπτων, αφού σε εκατοντάδες άτομα επιβλήθηκε το εν λόγω μέτρο χωρίς δίκη (*assignation à résidence*), απλώς με την έκδοση σχετικής διοικητικής πράξης του Υπουργού Εσωτερικών. Τα άτομα αυτά υποχρεώνονταν να παρουσιάζονται τακτικά στα αστυνομικά τμήματα και δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν από έναν σαφώς καθορισμένο γεωγραφικό χώρο. Οι περισσότεροι ήταν μουσουλμάνοι ακτιβιστές ή απλώς ύποπτοι για ριζοσπαστικές απόψεις, χωρίς απτά αποδεικτικά στοιχεία.

Ταυτόχρονα, σε συνέχεια της έκδοσης σχετικού διατάγματος, απαγορεύτηκαν οι δημόσιες συγκεντρώσεις και οι διαδηλώσεις για παρατεταμένα χρονικά

διαστήματα (Aratinga, 2017, σελ. 108), ενώ παράλληλα επιβλήθηκαν μέτρα λογοκρισίας, αφού παρασχέθηκε στις αρχές η δυνατότητα όχι μόνο να αναστέλλουν τη λειτουργία των ιστοσελίδων, που προάγουν την τρομοκρατία, χωρίς δικαστική εντολή, αλλά και να διατάσσουν τα ΜΜΕ να μην μεταδίδουν ορισμένες πληροφορίες (π.χ. σχετικά με επιχειρήσεις ασφαλείας σε εξέλιξη). Τέλος, χαρακτηριστικό ήταν και το γεγονός ότι θεσπίστηκαν και τέθηκαν σε εφαρμογή εξαιρέσεις από τις συνήθεις δικαστικές διαδικασίες, αφού η εκδίκαση των σχετικών με την τρομοκρατία υποθέσεων επιταχύνθηκε και τα διωκτικά όργανα απέκτησαν διευρυμένες αρμοδιότητες κράτησης.

Σε κάθε περίπτωση, η αποτελεσματικότητα αυτών των μέτρων υπήρξε αμφιλεγόμενη. Από τη μία, η κυβέρνηση υποστήριζε ότι απέτρεψε επιπλέον τρομοκρατικές επιθέσεις και εξάρθρωσε δίκτυα. Από την άλλη, οργανώσεις δικαιωμάτων (π.χ. Human Rights Watch, Amnesty International) και ορισμένες κρατικές αρχές (π.χ. ο Διαμεσολαβητής της Γαλλικής Δημοκρατίας) εξέφρασαν σοβαρές ανησυχίες σχετικά με την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας και για κρατικές καταχρήσεις. Πράγματι, το Συμβούλιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών έμεμψε τη Γαλλία για υπερβολικούς και δυσανάλογους περιορισμούς στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Υπήρξαν πολλές αναφορές για αδικαιολόγητες εφόδους σε σπίτια οικογενειών που δεν είχαν καμία σχέση με τρομοκρατία, σε εστιατόρια, ακόμη και σε παιδικό σταθμό. Συνολικά, πραγματοποιήθηκαν πάνω από 4.000 έφοδοι και μόνο ελάχιστες (<10) οδήγησαν σε διώξεις για τρομοκρατικά αδικήματα. Από τις υπόλοιπες, είτε δεν βρέθηκε τίποτα είτε αποκαλύφθηκαν μικροπαραβάσεις άσχετες με την τέλεση τρομοκρατικών εγκλημάτων. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε τη γενικευμένη αίσθηση ότι η κατάσταση εξαίρεσης χρησιμοποιήθηκε και ως πρόσχημα για μια γενικευμένη αστυνόμευση συγκεκριμένων πληθυσμών (κυρίως των μουσουλμανικών προαστίων).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ζήτημα της στέρησης ιθαγένειας, αφού η κυβέρνηση κατά τη διάρκεια εκείνης της ταραχόδους περιόδου επιχείρησε να προβεί σε τροποποίηση του εθνικού συνταγματικού κειμένου, εισάγοντας πρόβλεψη που θα επέτρεπε την αφαίρεση της γαλλικής υπηκοότητας από καταδικασμένους τρομοκράτες διπλής υπηκοότητας. Η πρόταση αυτή, η οποία τελικώς αποσύρθηκε,

θεωρήθηκε ως κίνηση που εμπεδώνει και κατά κάποιον τρόπο καθιερώνει τη λογική της εξαιρέσης, αφού θα δημιουργούσε δύο κατηγορίες Γάλλων, τους «γνήσιους», που δεν χάνουν ποτέ την ιθαγένεια και τους «υπό αίρεση» (Salter, 2008, σελ. 370).

Τον Οκτώβριο του 2017, υπό τον νέο Πρόεδρο Εμμανουέλ Μακρόν, το Κοινοβούλιο ψήφισε έναν μόνιμο αντιτρομοκρατικό νόμο που ενσωμάτωσε αρκετές από τις εξουσίες της έκτακτης ανάγκης στο κοινό δίκαιο. Για παράδειγμα, διατάξεις του νέου νόμου επιτρέπουν στον Υπουργό Εσωτερικών να θέτει άτομα σε κατ' οίκον περιορισμό και να διατάσσει έρευνες σε σπίτια με άδεια δικαστή, αλλά με την αξιοποίηση ταχείας διαδικασίας, ενσωματώνοντας με αυτόν τον τρόπο τα μέτρα της έκτακτης ανάγκης στο κοινό εθνικό δίκαιο, υπό την έννοια ότι τα μέτρα αυτά θα εφαρμόζονταν ακόμα και σε περιστάσεις απόλυτης κοινωνικής ομαλότητας. Με τον τρόπο αυτό, εμπεδώθηκε η ιδέα ότι ναι μεν, την 1^η Νοεμβρίου 2017, η κατάσταση ανάγκης ήρθε επισήμως στο πλαίσιο της γαλλικής έννομης τάξης, πλην όμως, αρκετά από τα μέτρα που είχαν επιβληθεί κατά τη διάρκεια αυτής, είχαν ήδη ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο.

Από εγκληματολογική σκοπιά, η περίπτωση της Γαλλίας αναδεικνύει τον κίνδυνο της κανονικοποίησης της εξαιρέσης. Σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία με ισχυρές εγγυήσεις δικαιωμάτων, παρατηρήθηκε μια σταδιακή μετατόπιση, αφού αρχικά τα έκτακτα μέτρα παρατάθηκαν για δύο ολόκληρα χρόνια, και στη συνέχεια κανονικοποιήθηκαν και πλέον αποτελούν προβλέψεις της ισχύουσας νομοθεσίας, ανεξαρτήτως αν η χώρα βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης. Έτσι, εν προκειμένω, υπήρξε μια διάβρωση εκ των έσω της εσωτερικής εθνικής νομοθεσίας, όχι δια της εφαρμογής μια θεαματικής δικτατορίας, αλλά μέσω δημοκρατικών διαδικασιών που όμως οδήγησαν στην απεμπόλιση σημαντικών ελευθεριών και θεμελιώδους προστασίας. Σε κοινωνικό επίπεδο, σε κάθε περίπτωση, η νομοθετική θεσμοθέτηση των νέων αντιτρομοκρατικών κανόνων οδήγησε στη στοχοποίηση και τον στιγματισμό μειονοτικών ομάδων και ιδίως μουσουλμάνων, πολλοί από τους οποίους αντιμετώπιστηκαν συλλογικά ως ύποπτοι. Λόγω της γενικευμένης αυτής ανασφάλειας, δημιουργήθηκε πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια αισθήματος αδικίας στα εν λόγω κοινωνικά στρώματα, ενώ ταυτόχρονα άρχισε σταδιακά να κλονίζεται η ίδια η εμπιστοσύνη του λαού απέναντι στο κράτος.

Τέλος, η βασική συνεισφορά του παραδείγματος της Γαλλίας είναι ότι επέτρεψε τη διερεύνηση της ψυχολογίας της εξαίρεσης, αφού είναι γεγονός ότι, μετά από κάθε νέα επίθεση, η πίεση για τη λήψη αυστηρότερων και σκληρότερων μέτρων ήταν τεράστια. Η κοινή γνώμη, τρομοκρατημένη, στήριζε την αυστηρότητα, με αποτέλεσμα η κυρίαρχη εκτελεστική εξουσία να λαμβάνει ολοένα και περισσότερα μέτρα, εκμεταλλευόμενη τον φόβο και την ανασφάλεια, που η ίδια είχε καλλιεργήσει στον γαλλικό λαό. Με τον τρόπο αυτό, το καθεστώς της εξαίρεσης συντηρείτο επί μακρόν, γιατί η άρση του έχει σημαντικό πολιτικό κόστος, με αποτέλεσμα, η εν λόγω δυναμική να εγκλωβίζει τη δημοκρατία σε μια παγίδα έκτακτης ανάγκης.

3.3 Αποικιοκρατία και κληρονομιά «νόμων έκτακτης ανάγκης»

Για να κατανοήσουμε πλήρως τη γένεση της κατάστασης εξαίρεσης, αξίζει να στραφούμε σε ιστορικά παραδείγματα αποικιοκρατικής κυριαρχίας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι αποικιοκρατικές δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία) συχνά κυβέρνησαν τις αποικίες τους μέσω καθεστώτων εξαίρεσης. Δηλαδή, ενώ στα μητροπολιτικά εδάφη ίσχυαν συνταγματικά κείμενα και γίνονταν σεβαστά τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών, στις αποικίες ίσχυε ένα ιδιότυπο έκτακτο δίκαιο, με έμφαση στη διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας εις βάρος των ελευθεριών των υποτελών πληθυσμών (Blagg and Anthony, 2018, σελ. 181).

Ένα κλασικό παράδειγμα είναι η Βρετανική Ινδία. Οι Βρετανοί επέβαλαν στην Ινδία μια σειρά από «δρακόντειους νόμους» σχετικά με την προληπτική κράτηση (χωρίς δίκη), τη λογοκρισία του Τύπου και την απαγόρευση των συγκεντρώσεων. Όταν υπήρχαν εξεγέρσεις ή αναταραχές, δεν δίσταζαν να κηρύξουν στρατιωτικό νόμο (martial law), όπως έπραξαν χαρακτηριστικά μετά την εξέγερση των Σιπάιων (1857) ή κατά τη διάρκεια του κινήματος «Quit India» (1942). Ο Mark Condos, μελετητής της αποικιοκρατίας, σημειώνει ότι στη Βρετανική Ινδία η ασφάλεια υπερίσχυε κάθε άλλης αξίας και τα έκτακτα μέτρα ήταν μέρος της καθημερινής διοίκησης (Chouchene, 2017). Περιγράφει πώς οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν την προληπτική φυλάκιση, την αναστολή του habeas corpus και τα διοικητικά διατάγματα σε αντικατάσταση της κείμενης κοινής νομοθεσίας, κάθε φορά που θεωρούσαν ότι η κυριαρχία τους απειλείται.

Παρόμοια, στη Γαλλική Αλγερία, υπήρχε ένα παράλληλο σύστημα νόμου, αφού οι Ευρωπαίοι άποικοι απολάμβαναν πλήρη δικαιώματα, ενώ οι ντόπιοι Μουσουλμάνοι κυβερνούνταν με τον Indigénat, ένα σύνολο κανονισμών που επέτρεπαν συλλογικές τιμωρίες, φυλάκιση χωρίς δίκη, σώρευση εξουσιών στον στρατιωτικό διοικητή. Κατά τον πόλεμο της Αλγερίας (1954-1962), η Γαλλία κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και χρησιμοποίησε βασανιστήρια, επιβεβαιώνοντας, πόσο φυσιολογικό θεωρούσε το καθεστώς εξαίρεσης στην αποικιακή σφαίρα.

Αυτές οι εμπειρίες έχουν αφήσει μια θεσμική κληρονομιά. Πολλοί από τους νόμους έκτακτης ανάγκης που υπάρχουν σήμερα σε διάφορες χώρες, έχουν τις ρίζες τους στην αποικιοκρατία. Για παράδειγμα, ο νόμος που χρησιμοποίησε η Γαλλία το 2015, είχε αρχικά θεσπιστεί την Αλγερία το 1955. Στην Ινδία, ο αποικιακός νόμος περί κρατικής ανάγκης, μετεξελίχθηκε σε διατάξεις, που ακόμα επιτρέπουν στην κυβέρνηση να αναστέλλει δικαιώματα σε περιπτώσεις αναταραχής.

Επιπλέον, η αποικιακή κατάσταση εξαίρεσης συνδέεται με έννοιες όπως, ο ποινικός νόμος του εχθρού (που εφαρμόζεται σήμερα κατά τρομοκρατών) ή οι χωρικές ζώνες εξαίρεσης (στρατόπεδα, σύνορα). Οι αποικίες λειτουργούσαν ως εργαστήρια δημιουργίας τέτοιων πρακτικών, που αργότερα εισήχθησαν και στη Δύση.

Ένα σύγχρονο παράδειγμα της αποικιακής κληρονομιάς είναι η μεταχείριση των αυτόχθονων πληθυσμών σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς ή η Αυστραλία (Anthony, 2018, σελ. 255). Όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, μελετητές υποστηρίζουν ότι οι ιθαγενείς συνεχίζουν να ζουν υπό συνθήκες εξαίρεσης, στο πλαίσιο των οποίων η κυρίαρχη έννομη τάξη εξαιρεί την αυτονομία τους, παραβιάζει τα δικαιώματά τους και τους υποβάλλει σε υπέρμετρη ποινική καταστολή. Στον Καναδά, για παράδειγμα, οι αυτόχθονες γυναίκες είναι στατιστικά περισσότερα θύματα δολοφονιών και εξαφανίσεων, γεγονός που θεωρείται αποτέλεσμα ενός ιστορικού καθεστώτος εξαίρεσης, στο πλαίσιο του οποίου η ζωή αυτών των γυναικών δεν προστατεύεται επαρκώς από το κράτος (bare life).

Τελικά, κοιτώντας την αποικιοκρατία, κατανοούμε ότι η κατάσταση εξαίρεσης δεν επινοήθηκε τον 21ο αιώνα, αλλά αντιθέτως έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Επίσης, βλέπουμε ότι συνδέεται στενά με ρατσιστικές ιδέες. Στην αποικιοκρατία, ο

«άλλος», που αντιμετωπίζεται ως εχθρός (ιθαγενής, έγχρωμος) ήταν εξ ορισμού το υποκείμενο, πάνω στο οποίο εφαρμοζόταν η εξαίρεση. Αυτό το μοτίβο δυστυχώς συνεχίζεται, όταν σήμερα οι εξαιρούμενοι είναι συχνά μειονοτικές ομάδες ή και μετανάστες.

Αφού εξετάσαμε αυτά τα παραδείγματα, στο επόμενο κεφάλαιο θα προχωρήσουμε σε μια συνολικότερη εγκληματολογική αποτίμηση αυτών, με έμφαση στις επιπτώσεις όλων των παραπάνω στρατηγικών στην έννομη τάξη, στα δικαιώματα και στη σκέψη μας περί εγκλήματος και δικαιοσύνης.

4. Εγκληματολογική αποτίμηση: συνέπειες και προκλήσεις

Η διερεύνηση της κατάστασης εξαίρεσης από τη σκοπιά της εγκληματολογίας οδηγεί σε κρίσιμα συμπεράσματα για τη λειτουργία του δικαίου, την προστασία των δικαιωμάτων και τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε το έγκλημα και την κοινωνική αντίδραση απέναντι σε αυτό. Στο παρόν κεφάλαιο, συνοψίζονται οι κυριότερες επιπτώσεις που έχει η κατάσταση εξαίρεσης, τόσο πρακτικά όσο και εννοιολογικά, αλλά και οι προκλήσεις που θέτει στην επιστήμη και την πολιτική. Ειδικότερα, θα εξετάσουμε τις συνέπειες της κατάστασης εξαίρεσης στην έννομη τάξη και το κράτος δικαίου, τις επιπτώσεις της στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες, τις προκλήσεις που εγείρονται για την εγκληματολογική θεωρία και πρακτική, και τους τρόπους αντίδρασης και θωράκισης απέναντι στον κίνδυνο κανονικοποίησης της εξαίρεσης.

4.1 Επίδραση στη νομική τάξη και το κράτος δικαίου

Μια θεμελιώδης συνέπεια της κατάστασης εξαίρεσης είναι η διατάραξη της συνταγματικής τάξης και η υπονόμευση της αρχής του κράτους δικαίου. Όταν κηρύσσεται εξαίρεση, είτε επίσημα είτε άτυπα, ο συσχετισμός μεταξύ των τριών εξουσιών αλλάζει, αφού η εκτελεστική εξουσία τείνει να συγκεντρώνει δυσανάλογα αυξημένες αρμοδιότητες, ενώ η νομοθετική και η δικαστική περιορίζονται και περιθωριοποιούνται. Η κυβερνώσα αρχή συχνά νομοθετεί μονομερώς (με διατάγματα ή πράξεις νομοθετικού περιεχομένου), παρακάμπτοντας τη δημοκρατική διαδικασία διαβούλευσης και την ψήφιση των εκάστοτε νομοθετικών προβλέψεων από τη

νομοθετική εξουσία, με συνεπακόλουθη συνέπεια την υπονόμευση της νομιμότητας και της διαφάνειας.

Επιπλέον, η δικαστική εξουσία είτε περιορίζεται *de jure* (π.χ. αναστέλλεται η δυνατότητα προσφυγών) είτε *de facto* (δυσκολεύεται να παρέμβει, διότι επικρατεί το επιχείρημα της *raison d'état* – του υπέρτατου κρατικού συμφέροντος). Σε αρκετές περιπτώσεις, τα δικαστήρια αρχικά επιδεικνύουν αυτοσυγκράτηση ή και δισταγμό να ελέγξουν τα έκτακτα μέτρα, φοβούμενα ότι μπορεί να κατηγορηθούν πως παρεμποδίζουν την προστασία της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Η πρακτική αυτή ενισχύει την ατιμωρησία σε επίπεδο κρατικών αποφάσεων όπως είδαμε, βασανιστήρια και αυθαιρεσίες υπό εξαίρεση σπάνια τιμωρούνται, διότι το νομικό σύστημα βρίσκεται σε αναστολή.

Ένα άλλο φαινόμενο είναι η δημιουργία ενός είδους ιδιότυπου «διπλού νομικού πλαισίου» (Aratinga, 2017, σελ. 108). Δηλαδή, υπάρχει το κανονικό νομικό σύστημα, αλλά δίπλα του λειτουργεί ένα σκιώδες, εξαιρετικό σύνολο κανόνων. Αυτό οδηγεί σε σύγχυση και αμφισβήτηση ως προς το εκάστοτε εφαρμοστέο δίκαιο, αφού όταν οι πολίτες βλέπουν την κυβέρνηση να παραβιάζει τους ίδιους της τους νόμους (έστω και με πρόσχημα την ανάγκη), διαβρώνεται η πίστη στην έννομη τάξη.

Ομοίως, διαβρώνεται και η έννοια του νομικού πολιτισμού, αφού σε χώρες με συνταγματική παράδοση, η κατάσταση εξαίρεσης μπορεί να αλλοιώσει τον νομικό πολιτισμό, δηλαδή το σύνολο των αντιλήψεων και αξιών γύρω από τη δικαιοσύνη. Με το σκεπτικό αυτό, σε περιπτώσεις, που επί μακρόν οι πολίτες γίνονται μάρτυρες της εφαρμογής κανόνων του εξαιρετικού δικαίου, ελλοχεύει ο κίνδυνος η εν λόγω συνθήκη να θεωρηθεί ως κάτι φυσιολογικό και αναμενόμενο. Στο σημείο αυτό είναι που βρίσκει εφαρμογή η γνώμη του Agamben, κατά την οποία η εξαίρεση καθίσταται ο γενικός κανόνας.

Από την πλευρά της νομικής θεωρίας, η κατάσταση εξαίρεσης δημιουργεί εντός της έννομης τάξης ένα μείζον παράδοξο. Εφόσον γίνει δεκτό ότι το δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση, τότε στην εξαίρεση παρατηρείται η εφαρμογή ενός δικαίου που αναιρεί το δίκαιο. Ορισμένοι νομικοί στοχαστές, όπως ο Oren Gross (2008, σελ. 75), έχουν προτείνει τη θεωρία του «*extra-legality*», υποστηρίζοντας ότι η εξαίρεση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως φαινόμενο

που κείται εκτός του νόμου και το οποίο αξιολογείται σχετικά με τον δικαιολογημένο του χαρακτήρα, μόνο αφού παρέλθει η κρίση. Άλλοι, όπως επί παραδείγματι ο Bruce Ackerman (2007, σελ. 25) υποστηρίζουν ότι στις περιπτώσεις ανάγκης, παρατηρείται μιας μορφής συνταγματική δικτατορία με αυστηρούς χρονικούς περιορισμούς. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, όλες αυτές οι θεωρίες παλεύουν με το γεγονός ότι η εξαίρεση είναι απείθαρχη προς τη νομική της τυποποίηση, καθώς όσο κι αν επιχειρηθεί να οριοθετηθεί, υπάρχει η πιθανότητα να ξεφύγει.

Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας κατά τα χρόνια της οξείας οικονομικής κρίσης, τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα απεφάνθησαν ότι, ακόμα και χωρίς επίσημη κατάσταση πολιορκίας, οι θεσμοί μπορούν να κάμπτονται, αφού το ΣτΕ (βλ. χαρακτηριστικά την υπ' αρ. 668/2012 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ) ενέκρινε ως συνταγματικά στο όνομα της σωτηρίας της χώρας πολύ σκληρά οικονομικά μέτρα, τα οποία έγκειντο στην περικοπή αποδοχών και επιδομάτων για τους εργαζόμενους στο Δημόσιο και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, καθώς και περικοπές στις συντάξεις, ενώ οι κυβερνήσεις νομοθετούσαν με ταχύτατους ρυθμούς χωρίς ουσιαστική λογοδοσία. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ύπαρξη ανεξάρτητου δικαστικού σώματος παραμένει κρίσιμη, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις, όταν η περίοδος ανάγκης παρέρχεται, τα δικαστήρια επανακάμπτουν και αποκαθιστούν κάποια όρια (π.χ. στη Γαλλία, το Συνταγματικό Συμβούλιο ακύρωσε ορισμένες διατάξεις του νέου αντιτρομοκρατικού νόμου ως αντισυνταγματικές). Από τις παραπάνω διαπιστώσεις, συνάγεται ότι η ζημία στο κράτος δικαίου μπορεί να αμβλυνθεί, εφόσον οι θεσμοί βρουν ξανά τη φωνή τους.

Συμπερασματικά, η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί μια δοκιμασία αντοχής για το κράτος δικαίου, επειδή αναδεικνύει ευκρινώς ότι ο νόμος τελικά στηρίζεται σε μια πολιτική απόφαση. Για την εγκληματολογία, που εξετάζει θέματα τάξης και αταξίας, δικαίου και αδίκου, νομιμότητας και παρανομίας, η παραπάνω διαπίστωση θυμίζει πως καμία νομική τάξη δεν είναι αυτονόητη και για τον λόγο αυτό, απαιτείται να προστατεύεται ενεργά από τυχοδιωκτισμούς της εξουσίας.

4.2 Επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα και στις ελευθερίες

Οι πιο απτές και δραματικές συνέπειες της κατάστασης εξαίρεσης αφορούν την τύχη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η εξαίρεση συχνά

συνεπάγεται σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα που συχνότερα παραβιάζονται είναι το δικαίωμα στη ζωή και στη σωματική ακεραιότητα, αφού σε καθεστώς εξαίρεσης, η χρήση θανατηφόρας βίας από το κράτος αυξάνεται (εκτελέσεις υπόπτων, “τυχαίοι” θάνατοι αμάχων). Επίσης, η απαγόρευση των βασανιστηρίων τίθεται εν αμφιβόλω, αφού σε περιπτώσεις όπως το Γκουαντάναμο ή η αστυνομική βία στη διάρκεια απαγορεύσεων κυκλοφορίας, όλα δείχνουν μια ολίσθηση προς την ανοχή της σκληρότητας (Soliman, 2021, σελ. 235).

Περαιτέρω, σημαντικούς περιορισμούς υφίσταται και το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, υπό την έννοια της προστασίας από αυθαίρετη κράτηση. Όπως ήδη αναλύθηκε, χιλιάδες άνθρωποι στον κόσμο έχουν βρεθεί φυλακισμένοι χωρίς δίκη για μεγάλα διαστήματα λόγω εξαίρεσης (είτε ως ύποπτοι τρομοκρατίας, είτε σε στρατόπεδα μεταναστών, είτε ως πολιτικοί αντίπαλοι υπό στρατιωτικό νόμο). Οι τακτικές αυτές καταστρατηγούν τον θεμέλιο κανόνα της δικαιοσύνης, κατά τον οποίο κανείς δεν στερείται την ελευθερία του χωρίς απόφαση δικαστηρίου.

Παράλληλα, σημαντικές παραβιάσεις παρατηρούνται και στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, αφού κάθε φορά που λειτουργούν έκτακτα στρατοδικεία ή επιταχυμένες διαδικασίες, συνήθως μειώνονται οι εγγυήσεις ευθυκρισίας και σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κατηγορουμένων (ενίοτε δίκες κεκλεισμένων των θυρών, ανώνυμοι μάρτυρες, έλλειψη έμπειρης υπεράσπισης). Το αποτέλεσμα είναι είτε καταδίκες με επισφαλή αποδεικτικά μέσα, είτε και αθώοι που όμως έρχονται μετά από μακρά κράτηση (δηλαδή de facto τιμωρία χωρίς καταδίκη).

Σημαντικά πλήττεται σε κάθε περίπτωση και η ελευθερία της έκφρασης και των συναθροίσεων, αφού κατά τη διάρκεια περιόδων κρίσης, ατονεί σημαντικά ο δημόσιος διάλογος και ο έλεγχος της εξουσίας. Ο Τύπος αυτολογοκρίνεται, οι πολίτες δεν διαμαρτύρονται από φόβο ότι η στάση τους θα θεωρηθεί απόπειρα διασάλευσης της τάξης και της ασφάλειας, με αποτέλεσμα να γίνονται τελικώς αποδεκτές οι αυθαίρετες και καταχρηστικές πράξεις των κυβερνήσεων.

Ταυτόχρονα, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι καταστάσεις εξαίρεσης συχνά συνοδεύονται από ένα καθεστώς μαζικής επιτήρησης (surveillance), παραβιάζεται το δικαίωμα της ιδιωτικότητας. Η υλικοτεχνική πρόοδος σημαίνει ότι σήμερα είναι εύκολο για τις αρχές να παρακολουθούν τηλεπικοινωνίες, ηλεκτρονικές επικοινωνίες,

αλλά και τις μετακινήσεις μέσω καμερών. Σε μερικές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, αποκαλύφθηκε ότι προγράμματα μαζικής παρακολούθησης που ξεκίνησαν μετά την 11^η Σεπτεμβρίου συνέχισαν να λειτουργούν επί χρόνια, παραβιάζοντας τη νομοθεσία προστασίας προσωπικών δεδομένων.

Τέλος, είναι πασιφανές ότι η απαγόρευση διακρίσεων παραβιάζεται σε βάρος μειονοτήτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Γαλλία, οι μουσουλμάνοι αισθάνθηκαν ότι όλοι τους τέθηκαν υπό γενική υποψία (Nesser, 2018, σελ. 117), ενώ παράλληλα στην Κίνα σήμερα, το καθεστώς εξαιρέσης εφαρμόζεται *de facto* στους Ουιγούρους (στρατόπεδα επανεκπαίδευσης, μαζική παρακολούθηση).

Συνολικά λοιπόν, από την οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η κατάσταση εξαιρέσης είναι μια βαθιά οπισθοδρόμηση, αφού κεκτημένα δικαιώματα που θεωρούνταν αδιαμφισβήτητα και αδιαπραγμάτευτα, αμφισβητούνται. Παράλληλα, εμφιλοχωρεί ο κίνδυνος να υπάρχει πάντοτε μια έκτακτη ανάγκη, που θα δικαιολογεί τη λήψη κατεπειγόντων μέτρων, αφού πρώτα υπήρχε η τρομοκρατία, μετά η πανδημία, μετά ίσως μια περιβαλλοντική κρίση ή μια μεταναστευτική κρίση, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένα άλλοθι για την περιστολή των δικαιωμάτων.

Εντούτοις, αξίζει να αναφέρουμε ότι διεθνώς έχουν αναπτυχθεί και αντιστάσεις στις διαχρονικά παρατηρούμενες καταχρηστικές και αυθαίρετες ενέργειες των κρατών. Διεθνή όργανα (ΟΗΕ, Συμβούλιο Ευρώπης) θέτουν κάποια απώτατα όρια, αφού συχνά ορισμένα δικαιώματα είναι μη δεκτικά εξαιρέσης (*non-derogable*) ακόμη και σε έκτακτη ανάγκη, όπως το δικαίωμα στη ζωή, η απαγόρευση βασανιστηρίων και η απαγόρευση δουλείας. Επίσης, απαιτείται οι εξαιρέσεις να είναι χρονικά περιορισμένες, αναγκαίες και αναλογικές.

Για την εγκληματολογία που εξετάζει αν και πώς συγκεκριμένες πολιτικές σέβονται ή απαξιώνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα (*human rights-based criminology*), όλες οι προαναφερόμενες πρακτικές καταδεικνύουν, πως το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης μπορεί να μετατραπεί από προστάτης δικαίου σε εργαλείο καταπίεσης, αν τα δικαιώματα δεν ληφθούν υπόψη ως μείζον παράγοντας κατά τη διαδικασία θεσμοθέτησης του καθεστώτος εξαιρέσης.

4.3 Προκλήσεις για την εγκληματολογική θεωρία και πρακτική

Η κατάσταση εξαίρεσης εγείρει σειρά από θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η εγκληματολογική επιστημονική κοινότητα.

Αρχικά, κατά τη θεώρησή μας, κρίνεται απολύτως απαραίτητη η επανεξέταση της έννοιας του εγκλήματος και του εγκληματία, αφού σε καθεστώς εξαίρεσης και σύμφωνα με τη θεωρία του Agamben, όπως αναλύθηκε παραπάνω, το κράτος αναγορεύει ορισμένα πρόσωπα ως εχθρούς του κράτους, περιορίζοντας τα δικαιώματα αυτών. Παράλληλα, από την εγκληματολογική σκοπιά, η μελέτη μιας κατάστασης εξαίρεσης εμφανίζει σημαντικές μεθοδολογικές προκλήσεις, διότι συχνά παρατηρείται έλλειψη αξιόπιστων δεδομένων (π.χ. μυστικές επιχειρήσεις, απόρρητα έγγραφα, απαγόρευση πρόσβασης σε ζώνες κ.λπ.). Ο εγκληματολόγος πρέπει να βασιστεί σε μαρτυρίες θυμάτων, σε διαρροές πληροφοριών και σε εκ των υστέρων εκθέσεις. Η διαδικασία απαιτεί μια κριτική στάση απέναντι στις πηγές και, ενίοτε, θάρρος, ώστε να διερευνηθούν ζητήματα που οι κυβερνήσεις δεν επιθυμούν να μελετηθούν.

Ταυτόχρονα με όλα τα παραπάνω, τίθενται εν προκειμένω και ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας, αφού οι εγκληματολόγοι, ως κοινωνικοί επιστήμονες, αντιμετωπίζουν ένα σοβαρό δίλημμα, που έγκειται στο πόσο ανοιχτά μπορούν να μιλήσουν κατά των πολιτικών εξαίρεσης, όταν επικρατεί στην κοινωνία ένα καθεστώς τρόμου. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου ακαδημαϊκοί που επέκριναν τις αντιτρομοκρατικές πολιτικές στις ΗΠΑ δέχθηκαν επιθέσεις και αντιμετωπίστηκαν ως πολέμιοι του κράτους και της εθνικής του ασφάλειας. Σε κάθε πάντως περίπτωση, η επιστημονική ακεραιότητα απαιτεί να αναδεικνύονται οι παραβιάσεις και οι καταχρήσεις, ακόμη κι αν αυτό είναι αντιδημοφιλές, με αποτέλεσμα η εγκληματολογία της εξαίρεσης να αποκτά και μια διάσταση ακαδημαϊκού ακτιβισμού, ειδικά στο πεδίο της κριτικής εγκληματολογίας, που υποστηρίζει ότι η γνώση πρέπει να συμβάλλει στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Ταυτόχρονα, σε πρακτικό επίπεδο, οι εγκληματολόγοι συμμετέχουν στη διαμόρφωση πολιτικών για την αντιμετώπιση του εγκλήματος και την προστασία της εθνικής ασφάλειας. Με τη συνεισφορά τους, λοιπόν, αλλά και μέσω της συνεργασίας του με άλλους επιστημονικούς κλάδους, θα μπορούσαν να εισηγηθούν κατά τη

διάρκεια περιόδων κρίσης να εφαρμόζονται στοχευμένα προστατευτικά μέτρα, τα οποία δεν θα καταπατούν θεμελιώδη δικαιώματα, αντί για μια γενικευμένη κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Επίσης, η εγκληματολογία του προοδευτικού ποινικού δικαίου (progressive penal policy) ίσως χρειαστεί να εμπλουτιστεί με σενάρια κρίσεων, ώστε να είναι δυνατός ο προσχεδιασμός δικλείδων ασφαλείας στα εφαρμοζόμενα νομοθετικά πλαίσια (όπως ρήτρες αυτόματης λήξης έκτακτων νόμων, υποχρεωτική δικαστική αναθεώρηση ορισμένων πράξεων).

Τέλος, η εγκληματολογία θα μπορούσε να συμβάλει περαιτέρω στην εκπαίδευση και την αντίληψη των πολιτών απέναντι στο έγκλημα, με ιδιαίτερα έμφαση στους κινδύνους που παραμονεύουν όταν η κρατική εξουσία καθίσταται ανεξέλεγκτη και απεριόριστη. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, υπό το προσωπικό μας πρίσμα, καθίσταται ορατό, ότι η εγκληματολογική ενασχόληση με την κατάσταση εξαίρεσης αναδεικνύει τη στενή σχέση εγκληματολογίας και πολιτικής, αφού ουσιαστικά πρόκειται για μια ζώνη όπου διακυβεύονται αξίες, εξουσίες και ζωές ανθρώπων. Η εγκληματολογία καλείται να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων, παρέχοντας βαθιά γνώση, κριτική σκέψη και -όπου χρειάζεται- φωνή αντίστασης απέναντι στην αδικία και την κρατική αυθαιρεσία.

4.4 Θωράκιση απέναντι στην “κανονικοποίηση” της εξαίρεσης

Κλείνοντας την αποτίμηση, ένα βασικό ερώτημα είναι, πώς μπορούμε να αποτρέψουμε την κατάχρηση της κατάστασης εξαίρεσης. Με άλλα λόγια, ποιες ασφαλιστικές δικλείδες ή πρακτικές θα βοηθήσουν, ώστε τα δημοκρατικά συστήματα να μην εκτροχιάζονται εύκολα προς την εξαίρεση και, όταν το κάνουν αναπόφευκτα, να επανέρχονται γρήγορα στην ομαλότητα χωρίς μόνιμη ζημία;

Ορισμένες σκέψεις, προτάσεις ή κατευθύνσεις προς αυτή την κατεύθυνση είναι οι ακόλουθες. Στον επίμαχο προβληματισμό, ακρογωνιαίο λίθο αποτελούν οι συνταγματικές προβλέψεις, αφού τα εθνικά συντάγματα απαιτείται να προβλέπουν ρητά τις περιπτώσεις και τη διαδικασία κήρυξης και θέσης σε ισχύ της έκτακτης ανάγκης, βάζοντας αυστηρούς όρους. Επίσης, μείζονος σημασίας είναι και η ρητή κατοχύρωση ότι ορισμένα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα δεν είναι δυνατόν να αναστέλλονται και να τίθενται εν αμφιβόλω. Τέλος, εξίσου σημαντική είναι η ύπαρξη ρητής και σαφούς πρόβλεψης ότι μετά τη λήξη της κατάστασης εξαίρεσης, όλα τα

ληφθέντα έκτακτα μέτρα παύουν να ισχύουν, ώστε να αποτραπεί η μόνιμη ενσωμάτωσή τους εντός της έννομης τάξης.

Ταυτόχρονα, αξιοσημείωτη είναι και η αναγκαιότητα ύπαρξης και ορθολογικής λειτουργίας του κοινοβουλευτικού και του δικαστικού ελέγχου, κι αυτό γιατί ακόμα και υπό το καθεστώς εξαίρεσης, το κοινοβούλιο πρέπει να έχει εποπτικό επί της εκτελεστικής εξουσίας ρόλο και τα δικαστήρια να είναι πάντοτε σε εγρήγορση, προκειμένου να ανιχνεύουν και να αποτρέπουν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επί παραδείγματι, και με σκοπό την αποτροπή της συγκέντρωσης του συνόλου των εξουσιών στην εκτελεστική εξουσία, θα μπορούσε να απαιτηθεί μεσούσης της κατάστασης ανάγκης, η σύσταση διακομματικής επιτροπής κρίσης που θα συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων κατά τη διάρκεια της κρίσιμης περιόδου, ώστε αυτές να μην αποτελούν μονοπώλιο της κυβέρνησης. Σε επίπεδο δικαστικού ελέγχου, θα μπορούσαν να προβλεφθούν μηχανισμοί ταχύτερης εξέτασης ενδίκων βοηθημάτων και έκδοσης δικαστικών αποφάσεων, επί παραδείγματι με τη δημιουργία και τη συγκρότηση δικαστηρίων που θα συνεδριάζουν εκτάκτως και θα προβαίνουν στην έκδοση αποφάσεων εντός ολίγων ημερών.

Ταυτόχρονα με όλα τα ανωτέρω, είναι εξαιρετικά σημαντική η ύπαρξη μηχανισμών ελέγχου από διεθνή όργανα και αρχές. Ειδικότερα, η ενίσχυση του ρόλου οργάνων όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) είναι κρίσιμη, αφού χώρες που παρεκτρέπονται έχουν επανειλημμένα καταδικαστεί. Παράλληλα, προς την ορθή κατεύθυνση κινείται και η επίδειξη ενός πνεύματος διεθνούς αλληλεγγύης, αφού κάθε φορά που μια χώρα κηρύσσεται αδικαιολόγητα σε κατάσταση εξαίρεσης, οι υπόλοιπες δημοκρατίες πρέπει να πιέζουν και όχι να σιωπούν.

Με το ίδιο σκεπτικό, είναι αναγκαία η ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών, μέσω της δημιουργίας, αλλά και της παροχής στήριξης σε ΜΚΟ, αλλά και η διασφάλιση ενός καθεστώτος ελευθερίας στα μέσα ενημέρωσης, ώστε οι πολίτες να δύνανται να είναι σφαιρικός ενημερωμένοι, ώστε να μπορούν να λειτουργήσουν ως φραγμός απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία, υπό την έννοια ότι όσο πιο ενημερωμένο και ενεργό είναι το κοινό, τόσο δυσκολότερο είναι για την εξουσία να επιβάλει μακρόχρονη εξαίρεση.

Παράλληλα, όσο κοινότοπο κι αν ακούγεται, για την αντιμετώπιση του ζητήματος, είναι εξαιρετικά σημαντικό να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν οι αιτίες που το προκαλούν. Είναι γεγονός ότι, συχνά οι κρίσεις που οδηγούν σε εξαίρεση, έχουν βαθύτερα αίτια (π.χ. κοινωνικές ανισότητες που τροφοδοτούν την εγκληματικότητα ή την τρομοκρατία, κενά ασφαλείας, έλλειψη εμπιστοσύνης). Μια πολιτική που επιλύει προληπτικά αυτά τα ζητήματα μειώνει την πιθανότητα εξαιρετικών εξάρσεων. Επί παραδείγματι, μια κοινωνία που ενσωματώνει δημιουργικά τη μουσουλμανική μειονότητα και προλαμβάνει τον βίαιο εξτρεμισμό, μέσω της παιδείας και της εφαρμογής μιας συμπεριληπτικής πολιτικής, ενδεχομένως να χρειαζόταν σπανιότερα να καταφύγει στη λήψη ακραίων μέτρων.

Τέλος, μετά από μια περίοδο εξαίρεσης, είναι απαραίτητο να λαμβάνει χώρα ένας δημόσιος απολογισμός, προκειμένου να αξιολογηθούν οι εκάστοτε κρατικές ενέργειες και να εντοπιστούν τυχόν στρεβλώσεις, εσφαλμένες πολιτικές, ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον. Με αυτόν τον τρόπο, η δημιουργία και λειτουργία ενός κρατικού συστήματος λογοδοσίας -έστω πολιτικής ή ηθικής- θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά για μελλοντικές καταχρήσεις. Έτσι, η σύσταση σχετικών κοινοβουλευτικών εξεταστικών επιτροπών και η διενέργεια σχετικών ιστορικών ερευνών συμβάλλουν στη διατήρηση της μνήμης και διαδραματίζουν έναν αξιοσημείωτο εκπαιδευτικό ρόλο, προκειμένου να μην επαναληφθούν και στο μέλλον τα σφάλματα του παρελθόντος. Έτσι, απαιτείται η εμπέδωση της αντίληψης, ότι ο πραγματικός εχθρός της δημοκρατίας είναι ο ίδιος ο εφησυχασμός, αφού αν μια κοινωνία ξεχάσει πως έζησε στο πλαίσιο ενός ανελεύθερου καθεστώτος υπό την αιγίδα της δημοκρατίας, τότε ίσως είναι καταδικασμένη να το ξαναζήσει.

Συνολικά πάντως, η εγκληματολογική αποτίμηση οδηγεί στην εξαγωγή και ορισμένων αισιόδοξων συμπερασμάτων, υποστηρίζοντας ότι με αρκετή προσπάθεια είναι δυνατόν ένα καθεστώς εξαίρεσης να μην οδηγήσει στην κατάρρευση της δημοκρατίας. Η κατάρρευση ή η διατήρηση των θεμελιακών δημοκρατικών αξιών συνιστά θέμα επιλογών, θεσμών και κοινωνικής εγρήγορσης. Όπως είπε ο Agamben (2007, σελ. 14), η εξαίρεση είναι το κατώφλι μεταξύ δημοκρατίας και απολυταρχίας, αλλά το αν θα περάσουμε το κατώφλι προς τη μία ή την άλλη πλευρά είναι ακριβώς το πεδίο όπου η ανθρώπινη πράξη και η πολιτική πάλη καθορίζουν το αποτέλεσμα.

5. Κριτική των θέσεων του Agamben – Μεταξύ θεωρητικής δύναμης, υπερβολής και επιστημονικών αμφισβητήσεων

Η θεωρία της κατάστασης εξαίρεσης του Agamben, παρά την επιρροή που έχει ασκήσει στη σύγχρονη εγκληματολογία και πολιτική φιλοσοφία, έχει βρεθεί στο επίκεντρο σημαντικής επιστημονικής κριτικής. Κεντρική ένσταση αποτελεί η τάση του Agamben να γενικεύει το φαινόμενο της εξαίρεσης ως μορφή κανονικότητας του δυτικού κράτους, χωρίς να παρέχει επαρκείς εμπειρικές ή ιστορικές αποδείξεις για να υποστηρίξει την καθολικότητα της θέσης του και τον απόλυτο τρόπο έκφρασης αυτής. Η άποψη ότι η εξαίρεση έχει μετατραπεί από παρέκκλιση σε κανόνα και μάλιστα ως η *de facto* μορφή διακυβέρνησης των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών παρουσιάζεται από αρκετούς μελετητές, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω ως υπερβολική και ενίοτε μεθοδολογικά αυθαίρετη.

Ένας από τους σημαντικότερους επικριτές του Agamben είναι ο David Dyzenhaus, ο οποίος στο έργο του «*The Constitution of Law*» (2006) επιχειρεί να αποδείξει ότι ακόμη και σε συνθήκες κρίσης, η κυριαρχία του δικαίου δεν καταλύεται αναγκαία. Έτσι, ο Dyzenhaus υποστηρίζει ότι το κράτος δικαίου διαθέτει εσωτερικούς μηχανισμούς, μέσω των οποίων μπορεί να ρυθμίζει και να περιορίζει την ίδια την κατάσταση εξαίρεσης και τις επιπτώσεις της (Dyzenhaus, 2006, σελ. 3). Με αυτόν τον τρόπο, απορρίπτεται κατά την άποψη αυτή η βασική θέση του Agamben περί δομικής σύγχυσης μεταξύ δικαίου και ανομίας ως θεωρητικό σχήμα, που δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές νομικές δομές των σύγχρονων δημοκρατικών κρατών.

Αντίστοιχη κριτική έχει ασκηθεί στον Agamben από τους Oren Gross και Fionnuala Ní Aoláin, οι οποίοι διακρίνουν μεταξύ ενός «εξω-νομικού» (*extra-legal*) και ενός «συνταγματικού» μοντέλου διαχείρισης της κρίσης. Στο έργο τους «*Law in Times of Crisis*» (2006), υποστηρίζουν ότι το δίκαιο μπορεί να προβλέπει και να ρυθμίζει το καθεστώς εξαίρεσης μέσω θεσμικών εργαλείων, όπως μέσω της πρόβλεψης συγκεκριμένων χρονικών ορίων εφαρμογής των έκτακτων μέτρων, δια του κοινοβουλευτικού ελέγχου και της ενίσχυσης του ρόλου του δικαστή. Κατά την άποψή τους, η ενσωμάτωση της εξαίρεσης σε συνταγματικό πλαίσιο δεν αποτελεί «νομιμοποιημένη ανομία», αλλά μια ορθολογική μορφή αντιμετώπισης εξαιρετικών περιστάσεων, που συμβάλλει στη διατήρηση των κράτους δικαίου (Gross & Ní

Αολάιν, 2006, σελ. 87). Με τον τρόπο αυτό, ασκούν κριτική απέναντι στη θέση του Agamben, ο οποίος παραγνωρίζει αυτές τις διαφοροποιήσεις και τείνει να θεωρεί κάθε μορφή παρέκκλισης ως προάγγελο της εγκαθίδρυσης ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος.

Επιπλέον, στο πεδίο της συνταγματικής θεωρίας, μελετητές όπως οι Ferejohn και Pasquino έχουν υποστηρίξει ότι η σύγχρονη δημοκρατική συνταγματική τάξη ενσωματώνει θεσμικές μορφές εξαίρεσης που ελέγχονται, περιορίζονται και λογοδοτούν (Ferejohn & Pasquino, 2004, σελ. 217). Οι σχετικές ρήτρες σε διεθνείς συμβάσεις και εθνικά συντάγματα, όπως το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 48 του Ελληνικού Συντάγματος, αποτελούν μορφές συνταγματοποίησης της εξαίρεσης, οι οποίες ενισχύουν το κράτος δικαίου μέσω της αναγνώρισης της ανάγκης για ευελιξία σε ακραίες καταστάσεις. Όπως σχολιάζει και ο Hickman, αυτή η μορφή διπλοεπίπεδου συνταγματισμού δεν συνεπάγεται αποδόμηση του δικαίου, αλλά αντίθετα προστατεύει το σύστημα από ανεξέλεγκτες μεταβολές (Hickman, 2005, σελ. 655).

Ένα ακόμη σημείο έντονης επιστημονικής κριτικής αφορά τη μεθοδολογική προσέγγιση του Agamben. Ο Ανδρέας Καλύβας επισημαίνει ότι ο Agamben συγχέει φιλοσοφική ανάλυση και πολιτική διάγνωση, χωρίς σαφή οριοθέτηση ή εμπειρική τεκμηρίωση. Η έννοια της «γυμνής ζωής» χρησιμοποιείται ως μεταφυσική έννοια, που δύσκολα εντοπίζεται ή αποδεικνύεται ιστορικά, ενώ η αναγωγή όλων των μορφών κρατικής εξουσίας στη λογική της εξαίρεσης παραγνωρίζει τα σύνθετα κοινωνικά φαινόμενα (Καλύβας, 2008, σελ. 134). Παράλληλα, έχει επισημανθεί ότι ο Agamben κατασκευάζει ένα ενιαίο ιστορικό αφήγημα, από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα μέχρι τα σύγχρονα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παρακάμπτοντας τις διαφορές και τις ιστορικές ιδιοτυπίες των διαφορετικών αυτών ιστορικών περιόδων και γεγονότων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ben Golder τονίζει ότι η επιμονή στην ενότητα του κυρίαρχου διαγράφει τη δυνατότητα εναλλακτικών εξουσιών και μορφών διακυβέρνησης που δεν εξαντλούνται στο δίπολο εξαίρεσης-κανονικότητας (Golder, 2007, σελ. 164).

Έντονη είναι και η φιλοσοφική κριτική, κυρίως ως προς την απουσία πολιτικής πρακτικής πρότασης. Ο Jacques Derrida, παρότι αναγνώρισε τη δύναμη των θέσεων του Agamben, υποστήριξε ότι η σκέψη του παραμένει εγκλωβισμένη σε

μια «απόλυτη θλίψη» για την αποδυνάμωση του δικαίου, χωρίς να προτείνει τρόπους αποκατάστασης και ενίσχυσης αυτού (Derrida, 2003, σελ. 125). Η θεώρηση κάθε παρέκκλισης από την κανονικότητα ως βήμα προς τον ολοκληρωτισμό υποβαθμίζει τη σημασία των δημοκρατικών αντιστάσεων και των εγγυήσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ανάλυση αναφορικά με τη λειτουργία της κρατικής εξουσίας οφείλει να αναγνωρίζει όχι μόνο τη δυνατότητά της να αυθαιρετεί, αλλά και τη λειτουργία θεσμών, αντιστάσεων και πολιτικών δυναμικών που συγκροτούν πεδία ελέγχου και λογοδοσίας. Όπως υποστηρίζει ο John Keane, η σύγχρονη δημοκρατία είναι ένα πεδίο διαρκούς «εποπτικής δημοσιότητας», όπου οι αποφάσεις κρίνονται, εκτίθενται και δύνανται να τροποποιηθούν μέσα από θεσμούς και από την πίεση της κοινωνίας πολιτών (Keane, 2009, σελ. 744).

Συνοψίζοντας, παρότι η σκέψη του Agamben έχει ασκήσει καθοριστική επιρροή στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το δίκαιο και η κυριαρχία συνδέονται, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, ορισμένες βασικές θέσεις του εγείρουν σοβαρά επιστημονικά ερωτήματα. Η σχεδόν καθολική εκ μέρους του Agamben απόρριψη της δυνατότητας του κράτους δικαίου να ρυθμίζει την εξαίρεση, η ταύτιση διαφορετικών ιστορικών γεγονότων και πολιτικών καθεστώτων και η απουσία εμπειρικής επαλήθευσης των θέσεών του περιορίζουν την αξιοπιστία της θεωρίας του.

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της παρούσας, ξεκινήσαμε αναλύοντας την έννοια της κατάστασης εξαίρεσης κατά τον Agamben και διερευνώντας, πώς αυτή η ιδιότυπη ζώνη χωρίς νόμο συνδέεται με την οπτική της εγκληματολογίας. Κατά την πορεία, διαπιστώσαμε ότι η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι μια απλή νομική έννοια, αλλά ένα πολύπλευρο κοινωνικο-πολιτικό φαινόμενο με βαθιές επιπτώσεις.

Αρχικά, σε θεωρητικό επίπεδο, είδαμε ότι για τον Agamben η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί το κατώφλι μεταξύ νόμου και μη-νόμου, όπου η κυριαρχική εξουσία αποκαλύπτει το αληθινό της πρόσωπο, που κυρίως χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα που της παρέχεται να αναστέλλει το ίδιο το δίκαιο. Αυτή η

«νομιμοποιημένη ανομία» έχει ιστορικές ρίζες (από το ρωμαϊκό *iustitium* μέχρι τα σύγχρονα συντάγματα) και τείνει, κατά τον Agamben (2007, σελ. 24) και τον Rossiter (1948, σελ. 4), να γίνει μόνιμο παράδειγμα διακυβέρνησης στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες. Η εγκληματολογία καλείται να εξετάσει πέρα από την τυπική διάκριση νόμιμου/παράνομου. Η έννοια του εχθρού του κράτους, η παραγωγή της γυμνής ζωής και η σύγκυση μεταξύ εθνικής ασφάλειας και κοινωνικού ελέγχου αποτελούν σοβαρές προκλήσεις για την εγκληματολογική θεωρία.

Εν συνεχεία, μελετώντας συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα (ΗΠΑ-Γκουαντάναμο, Γαλλία, αποικίες) αναδείξαμε ότι η κατάσταση εξαίρεσης εμφανίζεται σε ποικίλα πλαίσια: αντιτρομοκρατικά, πολιτειακά, ακόμα και οικονομικά. Κοινός παρονομαστής είναι η επίκληση μιας υπέρτατης ανάγκης που δικαιολογεί και νομιμοποιεί την παρέκκλιση από τους κανόνες. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των αναφερόμενων περιπτώσεων αποτελεί, ότι η εξαίρεση οδηγεί συστηματικά σε καταστολή θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Παράλληλα, από εγκληματολογικής πλευράς, καταγράψαμε σοβαρές επιπτώσεις της κατάστασης εξαίρεσης, αφού κατά τη διάρκεια αυτής, ολόκληρη η έννομη τάξη κλονίζεται, το κράτος δικαίου διαβρώνεται και τα ανθρώπινα δικαιώματα πλήττονται (Soliman, 2021, σελ. 241). Η εγκληματολογία, ως επιστήμη καλείται να συμπεριλάβει στο πεδίο της τα εγκλήματα της εξουσίας και τις κοινωνικές βλάβες που προξενούνται κατά τη διάρκεια της κατάστασης εξαίρεσης, ακόμη κι αν δεν ονομάζονται εγκλήματα, υπό τη στενή νομική έννοια του όρου. Με τον τρόπο αυτό, συντελείται μια πραγματική διεύρυνση του αντικειμένου της, αφού από την ανάλυση του ατομικού κοινού εγκλήματος περνάμε στη «μακροανάλυση» των δομικών αδικιών. Ταυτόχρονα, αναδείχθηκε ότι η εγκληματολογική σκέψη οφείλει να αναμετρηθεί με δύσκολα ερωτήματα όπως, πώς να συνδυαστεί η ασφάλεια με την ελευθερία χωρίς να θυσιάζεται η δεύτερη; Πώς να αποτραπεί η κανονικοποίηση του έκτακτου μέσα από θεσμικές προβλέψεις και κοινωνική παιδεία; Ταυτόχρονα, δε, αναδείχθηκε ο αναγκαίος στοχασμός πάνω στην κυριαρχία και τον φόβο. Η κατάσταση εξαίρεσης αναδεικνύει ότι ο φόβος μπορεί να γίνει εργαλείο χειραγώγησης από τις κυρίαρχες κυβερνήσεις, που επιθυμούν να αυθαιρετούν, για να εξυπηρετήσουν τους δικούς τους ιδιοτελείς σκοπούς. Εγκληματολογικές θεωρίες όπως αυτή των ηθικών πανικών επιβεβαιώνονται, αφού μια κοινωνία φοβισμένη και

τρομοκρατημένη είναι πρόθυμη να δεχθεί σκληρό έλεγχο. Η πρόκληση είναι να σπάσει αυτός ο φαύλος κύκλος φόβου-εξαίρεσης, μέσα από την πολύπλευρη ενημέρωση, με έμφαση στην ανθεκτικότητα και όχι μόνο στην καταστολή. Τέλος, δε, η παράθεση ορισμένων βασικών κριτικών επισημάνσεων και επικρίσεων απέναντι στη θεωρία του Agamben συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση της θεωρίας του και επιτρέπει την αξιολόγησή της με μεγαλύτερη εννοιολογική και επιστημολογική ακρίβεια.

Συνολικά, η εργασία αυτή ανέδειξε τη διττή φύση της κατάστασης εξαίρεσης, αφού αφενός μεν, αποτελεί μια θεωρητική-φιλοσοφική έννοια που μας βοηθά να κατανοήσουμε τα όρια του δικαίου και της πολιτικής και αφετέρου δε, είναι μια υπαρκτή πρακτική που σφραγίζει εποχές κρίσης με πραγματικές συνέπειες για κοινωνίες και ανθρώπους. Από την ανάλυση προκύπτει ότι η κατάσταση εξαίρεσης είναι ένα αναγκαίο κακό ή ένας επικίνδυνος πειρασμός ή ίσως και τα δύο ταυτόχρονα. Αναγκαίο, διότι καμία κοινωνία δεν μπορεί να αποκλείσει το ενδεχόμενο μιας κρίσης που απαιτεί τη λήψη έκτακτων μέτρων, και επικίνδυνο, διότι κάθε τέτοιο μέτρο ανοίγει την πόρτα στην αυθαιρεσία, η οποία μάλιστα είναι πιθανό να παγιωθεί. Η εγκληματολογική οπτική μάς βοηθά να σταθούμε κριτικά απέναντι σε αυτό το δίλημμα, υπενθυμίζοντας ότι, στόχος του δικαίου και της ποινικής δικαιοσύνης είναι πρωτίστως η διαφύλαξη της ανθρώπινης αξίας και της κοινωνικής ειρήνης, όχι απλώς η τυφλή καταστολή του εγκλήματος ή της απειλής. Εντέλει, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της μελέτης, προσεγγίσαμε την κατάσταση εξαίρεσης μέσα από την οπτική της εγκληματολογίας, με την αντιμετώπιση της κατάστασης εξαίρεσης ως εγκληματολογικού φαινομένου, ως προβλήματος κοινωνικού ελέγχου, αντεγκληματικής πολιτικής και εντέλει κοινωνικής δικαιοσύνης. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι η εγκληματολογική σκέψη μπορεί και πρέπει να συμβάλει στην εξισορρόπηση της έννοιας της ασφάλειας, με αυτήν της ελευθερίας.

Η εγκληματολογία, από την πλευρά της, μας δίνει τα εργαλεία να αναγνωρίσουμε αυτή την τάση της κατάστασης χρήσης της εξαίρεσης για ιδιοτελείς σκοπούς εξουσιαστικής επιβολής και να την αποδομήσουμε. Η διατήρηση του ανθρωπίνου μέτρου, του σεβασμού της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας, απαιτείται να παραμένει το θεμέλιο, ακόμη και στις σκοτεινότερες στιγμές κρίσης. Διότι, όπως δείχνει και η μελέτη των κοινωνιών υπό εξαίρεση, όταν η εξαίρεση

γίνεται κανόνας, τότε η ίδια η έννοια του εγκλήματος και της δικαιοσύνης διαστρέφεται, αφού το δίκαιο παύει να προστατεύει τους αδύναμους και γίνεται όργανο των ισχυρών. Αυτό ακριβώς είναι που οφείλουμε να αποτρέψουμε, διασφαλίζοντας ότι η κατάσταση εξαίρεσης θα παραμείνει αυτό που η ίδια της η λεκτική διατύπωση σηματοδοτεί, δηλαδή μια προσωρινή κατάσταση, και όχι ένα νέο κανονιστικό καθεστώς.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Agamben G. (2007), Κατάσταση εξαίρεσης, Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη.
- Foucault, M. (1987), Εξουσία, γνώση και ηθική, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα, εκδόσεις Ύψιλον.
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2012), Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και θυματολογική σκοπιά (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε στις 15 Μαΐου 2024, από Διατριβή: [Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και θυματολογική σκοπιά - Κωδικός: 31664 \(ekt.gr\)](#)
- Βιδάλη, Σ. (2017). Πέρα από τα όρια: Η αντιεγκληματική πολιτική σήμερα. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουράκης, Ν. Ε. (2017). Κοινωνική δικαιοσύνη: μεταλλάσσοντας τις προκλήσεις σε ευκαιρίες. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Χουλιάρας, Α. (2012). Η λειτουργία του ποινικού δικαίου υπό την έποψη της συγκρουσιακής θεωρίας για το έγκλημα ("conflict criminology"). Στο Ι. Στράγγας, Α. Χάνος, Χ. Παπαχαραλάμπους, & Χ. Τσούκα (Επιμ.), Αγαθό, συμφέρον και δίκαιο (Τόμ. 5, σσ. 849-900). Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Aas, KF. (2011) Crimmigrant' bodies and bona fide travelers: Surveillance, citizenship and global governance. *Theoretical Criminology* 15(3): 331–346.
- Ackerman B. (2007), *Before the Next Attack: Preserving Civil Liberties in an Age of Terrorism*, Yale University Press.
- Agamben, G. (1995) *Homo Sacer: Il Potere Sovrano e la Vita Nuda*. Torino: Einaudi.
- Agamben G. (2020), Giorgio Agamben: De l'Etat de droit à l'Etat de sécurité», άρθρο στη γαλλική «Le Monde», διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/12/23/de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-securite_4836816_3232.html.
- Agozino, B. (2010), Editorial: What is Criminology? A Control-Freak Discipline!?. *African Journal of Criminology & Justice Studies* 4(1): i–xx.

- Anthony, T. (2018), They were Treating me Like a Dog’: The Colonial Continuum of State Harms Against Indigenous Children in Detention in the Northern Territory, Australia, *State Crime Journal* 7(2): 251–277.
- Apatinga, G. A. (2017). *State of exception: A tool for fighting terrorism*, *Journal of Law, Policy and Globalization*, Vol. 66, σελ. 108-115.
- Arrigo BA (2016) Critical criminology as academic activism: On praxis and pedagogy, resistance and revolution. *Critical Criminology* 24(4): 469–471.
- Atran, S. (2010). *Talking to the enemy*, London, Allen Lane.
- Baumann, B. (1979), *Terror or Love?*, London, John Calder
- Blagg, H. and Anthony, T. (2018), *Stone Walls Do Not a Prison Make: Bare Life and the Carceral Archipelago in Colonial and Postcolonial Societies*. In E Stanley (ed) *Human Rights and Incarceration: Critical Explorations*. Oxon: Palgrave Macmillan, 257–283.
- Blagg, H., and Anthony, T. (2019). *Decolonising Criminology: Imagining Justice in a Postcolonial World*. London: Palgrave Macmillan, σελ. 180-182.
- Cahn, O., (2019) *Un État de (la) police*, *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, *Chroniques*, 2019/4 No 4, σελ. 975-996.
- Canning, V (2018) *Zemiology at the border*. In: (Paraskevi) Boukli A and Kotze J (eds) *Zemiology: Reconnecting Crime and Social Harm*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chambliss, W. J. (1975). *Toward a political economy of crime*. *Theory and Society*, 2(1), 149–170.
- Chouchene A.M. (2017), *The Insecurity State: Punjab and the Making of Colonial Power in British India* by Mark Condos, διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://notevenpast.org/the-insecurity-state-punjab-and-the-making-of-colonial-power-in-british-india-by-mark-condos-2017/> (τελευταία πρόσβαση: 23-7-2025)
- Cohen, S. (2011), *Folk Devils and Moral Panics*, London, Routledge.
- Conyers, A. (2025), *Moral panic: An administrative tool of fear and marginalization*, *Administrative Theory & Praxis*, Volume 47, Issue 2, σελ. 168-176
- Derrida, J. (2003), *Autoimmunity: Real and Symbolic Suicides – A Dialogue with Jacques Derrida*, στο Borradori, G. (επιμ.), *Philosophy in a Time of Terror:*

Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida, Chicago: University of Chicago Press.

- Dyzenhaus, D. (2006), *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferejohn, J. & Pasquino, P. (2004), The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers, *International Journal of Constitutional Law*, 2(2), σ. 210–239.
- Fontana, B. (1999), Notes on Carl Schmitt and Marxism. *Cardozo L. Rev.*, 21, σελ. 1515 - 1523.
- Garland, D., (1996), The Limits of the Sovereign State, *The British Journal of Criminology*, σελ. 445-471, Διαθέσιμο στο: <https://openeclass.panteion.gr/modules/document/file.php/TMH249/THE%20LIMITS%20OF%20SOVEREIGN%20STATE.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25-5-2025)
- Golder, B. (2007), The Double Barricade: Giorgio Agamben and the Question of Political Metaphysics, *Philosophy & Social Criticism*, 33(2), σ. 145–170.
- Gross O. (2008), Extra-legality and the ethic of political responsibility. In: Ramraj VV, ed. *Emergencies and the Limits of Legality*. Cambridge University Press; 2008:60-94.
- Gross, O. & Ní Aoláin, F. (2006), *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hickman T. (2005), 'Between Human Rights and the Rule of Law: Indefinite Detention and the Derogation Model of Constitutionalism', *68 Modern Law Review*, 655.
- Hickman, T. (2005), Constitutionalism and the Problem of Power: Emergency Powers, *Constitutional Review and the British Constitution*, *Oxford Journal of Legal Studies*, 25(4), σ. 645–672.
- Hillyard, P. and Tombs, S. (2007) From 'crime' to social harm? *Crime, Law and Social Change* 48(1–2): 9–25.
- Hirschi, T. (1969), *Causes of Delinquency*, University of California Press
- Humphreys, S. (2006). Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception, *European Journal of International Law*, 17(3), 677-687.
- Kalyvas, A. (2008), *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Keane, J. (2009), *The Life and Death of Democracy*, London: Simon & Schuster.

- Nesser, P. (2018), *Islamist Terrorism in Europe*, Oxford University Press, Oxford UK, 2018.
- Peck, J.W. (2015), *Killing with Impunity: St Augustine & Giorgio Agamben on Sovereignty*, Boston College School of Theology & Ministry, *The Saint Anselm Journal* 10.2, σελ. 73-87.
- Prozorov, S. (2023) *A Farewell to Homo Sacer? Sovereign Power and Bare Life in Agamben's Coronavirus Commentary*, *Law Critique* 34, 63–80.
- Quinney, R. (1970). *The Social Reality of Crime*. Boston: Little, Brown.
- Reiman, J., & Leighton, P. (2010). *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice*, New York: Routledge.
- Reynolds, J. (2010), *The Long Shadow of Colonialism: The Origins of the Doctrine of Emergency in International Human Rights Law*, *Comparative Research in Law & Political Economy*, Osgoode Hall Law School, York University, CLPE Research Paper 19/2010, Vol. 06 No. 5
- Rifkin, M. 2009, *Indigenizing Agamben: Rethinking Sovereignty in Light of the Peculiar Status of Native Peoples*. *Cultural Critique* 73(1): 88–124.
- Rossiter, C.L. (1948), *Constitutional Dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies*, Harcourt Brace, New York
- Saint-Bonnet, F. (2001). *L'état d'exception*. Παρίσι: PUF, Léviathan.
- Salter MB (2008) *When the exception becomes the rule: Borders, sovereignty, and citizenship*. *Citizenship Studies* 12(4): 365–380
- Soliman, F. (2021), *States of exception, human rights, and social harm: Towards a border zemiology*, *Theoretical Criminology*, 25(2), 228–248
- Sklansky, DA. (2012) *Crime, immigration, and ad hoc instrumentalism*, *New Criminal Law Review*, 15(2): 157–223.
- Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (1973). *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Vaughan-Williams, N., (2009), *The Generalised Bio-political Border? Re-conceptualising the Limits of Sovereign Power*, *Review of International Studies*, 35 (4), σελ. 729-749.